

Досвід з України

З книги Стейка «Аналіз вивчення низки конкретних випадків»

Інклюзивна освіта: Вплив програми «Крок за кроком» на дітей, вчителів, батьків і державну політику в Україні¹

СВІТЛАНА ЄФІМОВА і НАТАЛІЯ СОФІЙ

КЛЮЧОВІ ОСОБИ

Любчик – хлопчик з особливими потребами

Романна – мати Любчика

Оксана – вчителька Любчика і тренер української програми «Крок за кроком»

Галина – помічник учителя

Віка – вчителька музики

Маріанна – соціальний працівник

Катруся, Оленка, Аничка, Ганнуся, Олег, Миколка – діти з класу Любчика

Христина Мацьків – директор школи «Малюк» у Львові

Наталія Софій – директор Всеукраїнського фонду «Крок за кроком»

Юлія Кавун – координатор з питань навчання Всеукраїнського фонду «Крок за кроком»

Copyright 2004 by the Open Society Institute. Адаптовано з дозволу батьків. Імена Любчика та інших дітей, матері Любчика, вчителів було змінено.

Іра, Оксана і Ольга – тренери Всеукраїнського фонду «Крок за кроком»
Володимир Крижанівський – директор Навчально-оздоровчого центру «Шанс» в м. Біла Церква
Тамара Луценко – завуч Навчально-оздоровчого центру «Шанс»
Віктор Огнев'юк – заступник міністра, Міністерство освіти і науки України
В'ячеслав Засенко – заступник директора Інституту спеціальної педагогіки, Академія педагогічних наук України
Айлза Креган (Велика Британія) – наставник Всеукраїнського фонду «Крок за кроком» з інклюзивної освіти у проекті «Створення модельних центрів інклюзивної освіти», що реалізовувався за підтримки програми Технічного сприяння Співдружності незалежних держав (TACIS), «Розвиток організаційного партнерства Європейської Комісії».
Вчителі шкіл і вихователі дитячих дошкільних закладів міст Києва, Львова і Білої Церкви; батьки дітей з особливими потребами; представники засобів масової інформації м. Львова

ЛЮБЧИК

Це була класна кімната 1 класу, який називали «Діти сонця». Діти спільно обрали таку назву. Їм подобалося говорити, що вони – Діти сонця. На дверях класу були ця назва та фотографії кожної дитини. Для того, аби увійти до класу, потрібно було пройти через дві маленькі кімнати – передпокій спальню.

Зараз 10:50 ранку березневого дня 2004 року – Любчик щойно заходить зі своєю матусею. Вона допомагає йому зняти пальто. Любчик – стрункий, високий хлопчик з білявим волоссям і сірими очима. Йому вісім років, і він – дитина з особливими потребами. Він розпочав відвідувати дитячий садок при школі «Малюк» ще у 2000 році.

Любчик одразу йде до центру читання, лишається там, може, на 3 секунди, а потім підходить до столу вчительки. Пані Галина, помічник учителя, підходить до нього й вітається з хлопчиком: «Доброго ранку, Любчику!»

Він радісно відповідає: «Галина, о сьомій!» (здається, це означає, що пані Галина має не забути, що їй потрібно повернутися додому з роботи о 19:00). Він бере кілька фотографій зі столу учительки і починає їх роздивлятися. Вказуючи на фотографію, Галина запитує: «Хто це?» «Адій [Андрій]» – відповідає Любчик. Він починає називати імена всіх людей на фотографіях. Потім він повертає фотографії на їх місце на столі. «Галина, обід дуанадцять», – каже він, показуючи на годинник. «Так, обід о дванадцятій», – відповідає Галина.

Вчителька пані Оксана займається математикою з усією групою. Діти бачили, як прийшов Любчик, але не відволіклися від своїх завдань. Після того, як Оксана дає дітям невеличкі індивідуальні завдання, вона підходить до Любчика, аби привітатися з ним: «Доброго ранку, Любчику». «Оксана, о сьомій!» – відповідає він. «Будь ласка, скажи: «Доброго ранку.» Він це робить. «Любчику, ти працюватимеш тут з нами?» Він каже: «Ні», – і йде до центру читання, де він розпочинає перегортати сторінки підручника з математики. Урок у групі продовжується.

Зазвичай, Любчик працював з іншими учнями лише коли хотів цього.

За кілька хвилин він дістає зі свого портфеля зошити й показує пані Галині друковані і прописні літери, які він написав олівцем. Потім він показує їй свою книжку для розфарбовування, сторінки якої ретельно розфарбовані. «Ти добре попрацював, тому ти отримуєш 2 бали. Один ми приклеїмо до твого зошита, другий ти наклеїш на свій щоденник», – каже йому пані Галина.

Книжкова полиця виконувала функцію часткової стіни, що відділяла зону навчання (з окремими партами) від вільної зони – місця для ранкових зустрічей. На книжкову полицю були приклеєні фотографії всіх дітей, кожна – на аркуші кольорового паперу. Ці аркуші слугували «щоденниками». У верхній частині кожного аркуша рукою дитини було написано: «Я, [ім'я], був, є і буду старанним [хлопчиком/дівчинкою].» До цього аркуша вони клеїли наклейки, які отримували за свої досягнення.

Любчик бере блискуче серце, йде до книжкової полиці, та клеїть його до найближчої до нього фотографії. Пані Ганна спостерігає за ним. «Це насправді твоє фото? Це ж Маріанна, чи не так? Подивись уважно й прикріпи нагороду до свого фото». Без особливого ентузіазму Любчик виправляє свою помилку.

Урок у групі продовжується, і тепер діти вишикувались у дві шеренги у вільній зоні. Вони працюватимуть у двох командах. Пані Оксана каже: «Любчику, ти можеш приєднатися до будь-якої команди», – але він відмовляється. Він підсувається поближче до Маріанни. Маріанна – соціальний педагог, котрий, переважно, піклується про нього.

Оксана звертається до дитини з першої команди: «Ганнусю, обери число від 1 до 10». «5». «Олег, яке наступне число?» «6». «А попереднє?» «7». «Команда, допоможіть, будь ласка». «4». «Добре». «Катруся, назви мені парне число від 1 до 10.» Катруся з іншої команди каже: «3». «Команда, допоможіть». Ця робота йде швидко. Її завдання полягає в повторенні й закріпленні вже вивченого матеріалу з математики. Після того, як Любчик спостерігав за дітьми деякий час, він торкається Маріанни пальцем, усміхається й каже «Обід», після чого виходить з кімнати. Маріанна йде за ним. Пані Ганна каже мені (Світлана Єфімова): «Вони пішли читати меню».

Коли Любчик і Маріанна повертаються – діти біля своїх парт. Любчик підходить до пані Галини, бере настільний календар і починає перегортати його сторінки, декламуючи вголос цифри, які надруковано у кутку (так продовжується його урок з математики). Пані Галина вимовляє їх вголос, а Любчик повторює.

Розпочинається перерва; діти йдуть відпочивати. Один хлопчик йде до центру читання, бере книжку з полиці і сідає на великому, м'якому килимі у формі миші, аби читати. Три хлопчики починають гратися з автівками. Деякі дівчатка починають бігати та гратися. Одна дівчинка, Аничка, підходить до Любчика та простягає руки, аби обняти його. Він не перешкоджає, але як тільки вона забирає свої руки від нього, він ховається за спиною пані Маріанни. До нього підходить ще одна дівчинка. Це – Ганнуся. «Любчику, будь ласка, ходімо зі мною», – каже вона. Він обхоплює Маріанну ще міцніше й ховає своє обличчя. Дві дівчинки граються разом. Любчик знов бере фотографії, швидко переглядає їх і кладе на місце.

Після перерви пані Ганна починає урок з читання. Любчик йде до дошки і стає перед пані Галиною. Вона пропонує йому сісти. Він сідає до хлопчика за найближчу парту. Він сидить десять хвилин, Маріанна знаходиться поруч. Він розкриває свій зошит і щось пише. Пані Оксана приносить його зошит з читання. Любчик підходить до неї й бере зошит. Вона його обнімає, потім намагається піти до інших дітей, але Любчик починає показувати їй одну зі сторінок з літерами, які він написав. Оксана говорить, що він це зробив добре, але не закінчив. «Роботу потрібно закінчити». Вона пропонує Любчикові зробити це зараз, однак він каже: «Ні!» Упродовж решти уроку Любчик грається з ланцюжком – спочатку з'єднує сині й жовті ланки, потім роз'єднує їх і кладе у кошик.

Настав час обіду. Діти вишикувалися парами. До Любчика підходить дівчинка і бере його за руку. Він не пручається. Всі пішли до їдальні та сіли за довгим столом. У Любчика було своє улюблене місце – у кутку біля входу. (Якщо місце хтось займав, він бився аби отримати його). На обід був суп, хліб і морква.

Після їжі Любчик разом з рештою дітей відніс свою тарілку до кухонного столу. Таким чином він допоміг помічникам, які наглядали за дітьми під час обіду. Він подякував їм, навмисно доторкнувшись до них. Діти поверталися з їдальні також парами. Любчик йшов у парі з дівчинкою; до них підійшли ще дві дівчинки і обняли його. Він не намагався втекти.

Потім був урок музики, розділений на два етапи. Спочатку, в класі для занять музикою діти співали під музичний акомпанемент. Під час другого етапу, у їхньому класі, діти слухали музику і малювали свої відчуття на папері – висловлюючи свій зв'язок з музикою. Зазвичай, Любчик не відвідує музичного класу, і цього разу він також цього не робить. Щодо частини уроку у своєму класі, він залюбки розкладає аркуші білого паперу на столах, готуючись до уроку, а також допомагаючи іншим дітям підготуватися до прослуховування й малювання. Виявляється, що пані Оксана дала йому недостатньо паперу. Любчик каже: «Замало!» Долучаючи його до процесу управління, пані Оксана каже: «Дати тобі ще?» «Так». «Скільки тобі дати? Будь ласка, порахуй». Любчик рахує й каже: «Два столи. Чотири.» Він роздає аркуші для кожного і підходить до Оксани, можливо, щоб отримати слова подяки.

Повертаються діти з класу музики. Любчик сідає з ними за стіл. Вчителька музики, пані Віка, розповідає дітям про характер і настрій музики. Вона проводить паралель з характером і настроями людей. В якості другого завдання діти мають послухати два фрагменти музики, кожний з яких має свій настрій, а потім їх намалювати. Кожний аркуш паперу необхідно розділити на дві половини. З одного боку їм необхідно зазначити дату і намалювати своє перше враження (сумний пасаж); з другого – їм необхідно підписати його і намалювати інше враження (щасливий пасаж). Пані Віка каже: «Спочатку послухайте музику. Потім я програю її ще раз, і ви малюватимете».

Поки вона дає вказівки, Любчик щось енергійно малює штрихами. Здається, що він не слухає ані вчительку, ані музику. Він схвильований, і пізніше з'ясовується – чому саме. Він робить дуже добрий малюнок, але не підписує його. Коли пані Віка просить його підписати аркуш і додати дату, він це залюбки робить, пишучи «15 БЕРЕЗНЯ» і «ЛЮБЧИК» друкованими літерами. Віка просить його прокоментувати свій малюнок: «Що це?» Він пояснює, що з правого боку – це сонце, яке майже сховалося за хмарами, з яких іде дощ. З лівого боку – яскравий автомобіль, що їде з великою швидкістю. Он також пояснює, який з малюнків є сумним, а який – щасливим. Він намалював доволі точно. Віка каже мені: «Любчику особливо подобається слухати музику, а потім малювати її».

Діти здали свої роботи пані Віці. Пізніше буде зроблено виставку. Любчик здав свою роботу і отримав в якості нагороди паперову відзнаку. Щасливий, він підійшов до свого портрету та приклеїв до нього цей знак – вже третій за сьогоднішній день. (Використання знаків не було частиною навчання за програмою «Крок за кроком», але воно мало великий вплив на багато речей, що відбувалися у класі).

УЧИТЕЛЬКА ЛЮБЧИКА

Пані Оксана була основною вчителькою у цьому 1 класі. Їй щоденно допомагали пані Галина і пані Маріанна, а також пані Лілія – учитель з позакласної роботи. У дні, визначені в розкладі занять, інші учителі проводили уроки з релігії, англійської мови та музики.

Пані Оксана працює у школі «Малюк» з 1998 року, коли вона виграла конкурс на заміщення посади вчителя початкових класів. Минулого року (2003), її перші учні цієї початкової школи закінчили навчання. Оксана регулярно працювала над підвищенням свого професійного статусу і компетенції, розширюючи, зокрема, свої знання за програмою «Крок за кроком». Вона брала участь у навчальних семінарах, які організовував Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». Вона брала участь у «Програмі для початкової школи» в 1999 р., «Тренінгу тренерів» в 2001 р., «Тренінгу з питань захисту прав і інтересів та лобіювання» в 2002 р., а також «Тренінгу з надання соціальної допомоги родинам» в 2003 р. Її також було запрошено для участі в «Тренінгу для тренерів вищого рівня», який планується провести в Києві в липні 2004 р. Оксана сама була тренером у програмі «Крок за кроком».

Беручи активну участь у громадській роботі, Оксана стала співзасновником недержавної організації (НДО) «Лад», яка допомагала родинам захищати права дітей. Вона також була головою групи «Україна 11» – частини Української Асоціації організації «Amnesty International» («Міжнародна амністія»). В цих організаціях Оксана проводила тренінги з громадянської освіти.

Досвід роботи Оксани викладачем сягає 16 років, але лише нещодавно вона почала працювати з дітьми з особливими потребами. Спочатку вона працювала в «Малюку» з дівчинкою з мозковим розладом. Дитина залишалася в садку лише 1 рік; потім її батьки знайшли можливість лікування в Сполучених Штатах Америки та емігрували.

Як нам відомо, на цей час Оксана була класною вчителькою Любчика. Оксана говорила нам, що кожний випадок роботи з дітьми з особливими потребами є унікальним. «Це завжди нові відкриття, і зустрічі з новими викликами. Це постійно вимагає нового підходу і спеціальної організації навчального середовища у кожному випадку».

Маючи нагоду познайомитися зі своїми теперішніми учнями ще в дитячому садку, Оксані було складно уявити, що Любчик все ще серед них у першому класі. На її думку, він був доволі неконтрольованою дитиною, і він, певною мірою, таким і залишається. Його було складно залучити до навчання. Вона була впевнена, що «проблеми однієї дитини не можна вирішити, створюючи проблеми для інших дітей». Вона добре усвідомлювала свою відповідальність перед усіма дітьми та їхніми батьками.

Comment [01]: Уточнити

До початку цього навчального року було проведено збори для обговорення подальшої освіти Любчика. Були присутні батьки Любчика, пані Оксана і пані Галина, інші учителі перших класів, вихователька Любчика з дитячого садка (пані Наталія), а також директор школи «Малюк» (пані Христина Мацьків). Пані Наталія розпочала збори, зробивши прогноз стосовно того, що подальша взаємодія між Любчиком і тією ж самою групою дітей – його друзів з групи, буде для нього дуже корисною. Вона сказала, що інші діти поведуться з ним добре, а він їх не відволікає. Батьки Любчика емоційно висловилися про те, що він здатний робити. Вони запросили його і поставили йому кілька складних запитань. Оксані було складно розуміти мову Любчика, але, оскільки його батьки перекладали те, що він казав, вона переконалася, що хлопчик відповідає правильно. В неї склалося враження, що батьки були готові продемонструвати все, на що здатний Любчик, і вона не хотіла більше «виснажувати» дитину. Наприкінці зборів всі погодилися, що Любчику необхідно ходити до першого класу на умовах «випробування» упродовж трьох місяців, користуючись допомогою соціального працівника (пані Маріанни). Було також прийнято рішення про те, що пані Галина, яка має досвід роботи в спеціальній освіті, працюватиме з Любчиком з певних навчальних дисциплін.

Початок навчального року виявився складним. Пані Оксана говорила, що вона була дуже обережною. Вона чула, як батьки Любчика прохали пані Наталію (колишню виховательку з дитячого садка) запевнити учителів, що коли хлопчика підбадьорюють, він працює добре. Оксану засмутив підтекст цього прохання. Однак невдовзі ситуація змінилася. Оксана каже: «Причин для цього було багато. По-перше, я почала дивитися на цю дитину іншими очима. Я зрозуміла турботи та хвилювання його батьків, їхнє щире бажання, аби Любчик ходив саме до цього класу. По-друге, рівень його розумового розвитку виявився набагато вищим, аніж я уявляла. З часом «лід недовіри» [між його батьками і мною] розтанув. Вони зрозуміли моє наполягання на захисті умов навчання для інших дітей і мої намагання створити дружню атмосферу для того, аби Любчик мав змогу взаємодіяти з іншими «.

Попри рекомендації консультанта, Оксана надала Любчикові значну свободу приєднуватися до занять за своїм вибором і виходити з них.

У школі «Малюк» Оксана провела навчальний семінар на тему «Створення громади, що піклується, і віра у власні можливості» для батьків дітей з особливими потребами, представників НДО, а також учителів шкіл і вихователів дитячих садків, які працюють з такими дітьми. Він покращив стосунки з матір'ю Любчика, Романною, яка була серед запрошених батьків. Під час триденного семінару пані Оксана і пані Романна мали добру нагоду краще познайомитися одна з одною. Оксана каже: «Тренінг передбачав виконання специфічних завдань у групах, які дали нам можливість краще проаналізувати себе і пізнати один одного».

До навчального модуля входило обговорення того, як створюються громади. Деякі батьки поділилися своїми почуттями, коли вперше почули діагноз про відхилення в розвитку своїх дітей. Мати Любчика сказала, що сприймала цю ситуацію, як власну трагедію, і не думала, що громада може їй допомогти. Можливість такої допомоги стала для неї відкриттям. Пані Оксана каже: «Це допомогло мені зрозуміти Романну як людину, і подивитися на ситуацію її очима. Я почала розуміти її проблеми і її мотивацію до тих дій, які вона робила. Спілкування у неформальній обстановці під час перерв також сприяло розвиткові довіри. Романна висловила впевненість, що надана про її дитину інформація не використовуватиметься проти неї, а полегшить роботу в майбутньому. Таким чином, мені стало дещо легше зрозуміти проблеми цієї дитини, особливості її особистості та етап її розвитку».

Пані Оксана сказала, що батьки Любчика були дуже вдячні учителям: «За ці 6 місяців Любчик зробив значні кроки вперед в своєму розвитку. На відміну від початку навчального року, коли він почувався дещо збентеженим, зараз він йде до школи в доброму гуморі». Бабуся Любчика, яка також бере участь у його вихованні, висловила таким чином: «Ми завдячуємо атмосфері цього місця».

Було очевидно, що Оксана прагне створити позитивну атмосферу для «Дітей сонця». Вона робила все можливе, аби всі діти ставилися до Любчика належним чином. Вона сказала, що, спостерігаючи за тим, як до Любчика ставляться дорослі, діти мали нагоду навчитися, як з ним взаємодіяти, радіти його успіхам, а також набувати досвіду спілкування й турботи про людей з особливими потребами.

Оксана вважала, що розуміння Любчиком навчального матеріалу пов'язана з регулярним спілкуванням між його батьками і його учителями. Майже щоденно вони аналізували його труднощі й успіхи. Проводилися також і тривалі обговорення. Раз на квартал один з батьків (зазвичай його мати), пані Оксана, пані Галина і пані Маріанна зустрічалися, аби обговорити можливу допомогу Любчикові і спланувати її на найближчий час.

Значну частину цього звіту про вивчення конкретного випадку присвячено відображенню процесу навчання вчителів, як використовувати підходи програми «Крок за кроком» (не лише питання інклюзії, а й навчання, орієнтованого на дитину, демократичного навчання, залучення батьків і громади).

Пані Оксана використовувала свій власний досвід роботи з дітьми з особливими потребами під час роботи тренером. Вона говорила іншим учителям: «Як педагог, я мала власні уявлення про те, як організувати навчання дітей з особливими потребами в звичайному класі. Але коли я сама стикнулася з цією проблемою, вона виявилася значно складнішою. Коли ми зустрічаємося з такою дитиною, розуміємо, що вона потребує допомоги, але ми мало знаємо про те, як їй допомогти. Потім, коли ми бачимо, як ця дитина чогось досягає з нашою допомогою, у нас виникає відчуття, що це має більшу цінність, аніж надання знань іншим дітям, хоча, без сумніву, це також дуже важливо.

«Нехтування дітьми з особливими потребами завжди якимось чином відгукнеться. Але нас спонукає не страх покарання! Я пам'ятаю наступне: інклюзія – це ідея, яку втілюють люди. Їй можна або довіряти, або не довіряти. Життя змінюється і ставлення людей до інклюзії також змінюється. Філософія нашої програми полягає в тому, що всім дітям, яких можна залучити до звичайних класів, необхідно надати таку можливість. Я глибоко переконана, що лише працюючи безпосередньо з конкретною дитиною, можна робити висновки щодо потенційної користі залучення до загальноосвітніх шкіл».

ТРЕНІНГ ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ У ЛЬВОВІ

15-16 квітня 2004 року у дитячому садку-початковій школі «Малюк» для вихователів і вчителів було проведено навчальний семінар на тему «*Стандарти програми «Крок за кроком» і стандарти для вчителів*».

Сьогодні 15 квітня, 13:30. У просторій аудиторії поруч поставлено чотири столи. На стіні – дошка; збоку – стенд для плакатів. На столі лежить книжки – *Step by Step Program and Teacher Standards (Стандарти програми «Крок за кроком» і Стандарти для учителів)*.

Пані Оксана, наставник програми «Крок за кроком» з міста Івано-Франківськ, тренер на цій сесії. Вона вітає 14 учасників, які входять до кімнати і сідають за столами. Оксана інформує їх про тему і завдання тренінгу: «Ваша школа «Малюк» є однією з кращих в Україні. Ви – досвідчені вчителі «Крок за кроком». Використовуючи Стандарти програми «Крок за кроком», ви можете покращити свою роботу. Ви можете дізнатися, як те, чим ви займаєтесь зі своїми дітьми, співвідноситься зі *Стандартами*». Після цього слідує коротке представлення учасників, кожний з учителів розповідає про себе. На плакаті учасники пишуть кілька слів стосовно своїх очікувань від цього тренінгу. Вчителі кажуть, що вони хочуть навчитися нового, покращити свої знання, а також поспілкуватися з колегами.

Для першого заняття Оксана використала модель ЗХД: «Знаю – Хочу дізнатися – Дізнався». Під час мозкового штурму, у правій частині дошки Оксана писала відповіді учасників на запитання: «Що таке стандарт?» Ліворуч – «Що б ви хотіли дізнатися про стандарти програми «Крок за кроком?» Під час мозкового штурму висловлювалися чотири особи. Оксана сказала: «Наші колеги можуть нам розказати про наші завдання».

Одна з учасниць каже: «За допомогою стандартів ми можемо покращити свою роботу». Оксана пропонує наступне завдання: «Існує шість стандартів для учителів, для кожному з яких є показники якості. Розглянемо їх усіх і поміркуємо, якою мірою вони виявляються в нашій практичній роботі».

Перший стандарт, *Індивідуалізація*, мав три показники якості. Оксана розподілила учасників на три групи. Кожна група мала працювати над одним з показників. «Прочитайте про свій показник, знайдіть його прояви в своїй практичній роботі і наведіть один приклад». Групи прочитали стандарт *Індивідуалізація* і його показники. Вони пошепки обговорили їх, як здавалося, почувуючи себе дедалі більш впевнено.

Пані Оксана каже: «Будь ласка, прочитайте свій показник і наведіть приклад». Ось фрагмент відповіді однієї з груп: «Наш показник – 1.2: Учителі розуміють, що малі діти розрізняються за характером і темпами свого розвитку, мислення, мовних і соціальних навичок, що пов'язано з індивідуальними відмінностями і культурними переконаннями». В моєму класі є хлопчик з особливими потребами. Я вважаю, що зараз до нього ставляться більш терпляче, оскільки діти спостерігають, як ставимося до нього ми «.

Оксана попросила учасників попрацювати самостійно над показниками другого стандарту: *Навчальне середовище*. Після обговорення показників була невеличка перерва, під час якої Оксана провела з учасниками фізичну вправу.

Наступний стандарт, *Залучення родини*, має шість показників. Цей стандарт обговорювався у парах. Під час обговорення четвертого стандарту, *Методи викладання для досягнення змістовного навчання*, Оксана запитала: «Як би ви створили групи в такій ситуації?» «Інклюзивні діти такі примхливі!» – сказала одна з учасниць. «Так, так», – сказали інші. Групи було сформовано так, як пропонувалося, і вони працювали над своїм завданням.

За якийсь час Оксана запитує про показник 4.1: «Учителі визнають необхідність використання різних стилів викладання, аби задовольнити різні стилі навчання, темперамент і особливі потреби окремих учнів». (Це передбачає адаптацію матеріалів і навчальних підходів, а також надання дітям можливостей зробити вибір під час роботи). «Так, у нас це є», – відповідає одна з учасниць. «Ми готуємо принаймні п'ять типів індивідуальних карток із завданнями. Деякі діти виконують їх швидко і потребують додаткових завдань. Деякі працюють повільно. Наталя, дівчинка з церебральним паралічем, має труднощі з писанням, тому ми готуємо для неї картки, на яких можливі варіанти підкреслено. Щодо вибору, – надавати повну свободу вибору складно. Все залежить від цілей уроку. Багаті можливості вибору надають уроки малювання та ручної праці: глина, мозаїка тощо. Діти заздалегідь пишуть на папері, використанню яких матеріалів вони надають перевагу».

П'ятий стандарт, *Планування й оцінювання*, має сім показників, а шостий стандарт, *Професійний розвиток*, – чотири. Оксана просить чотири групи поміркувати про реальні ситуації з їх власного досвіду і в якості рольової гри зробити презентацію свого стандарту. Таким чином, перші дві групи беруть п'ятий стандарт, а дві останні – шостий. Після обговорення рольової гри Оксана дякує їм за «плідну, чудову» роботу і просить, аби кожний з них надав один коментар стосовно сьогоденного заняття. Серед коментарів були такі: «Цікаво», «Продуктивно», «Навчилася нового», «Весело», «Я намагалася працювати у відповідності з програмою, і мені це чудово вдається!», а також «Ми були переконані, що знаємо дещо більше!»

«Дякую вам. Завтра ми обговоримо дві теми детальніше. Перша – індивідуалізація; друга – за вашим вибором. Перш ніж ми розпочнемо, я, з вашого дозволу, проведу спостереження на деяких з ваших уроків. Отже, яку другу тему ми оберемо темою дня?» «Ми хотіли б поговорити про вибір завдань і планування тем», – відповідає одна з учасниць. Інші погоджуються. «Добре. Побачимося завтра».

16 квітня, 13:30. Чекаючи на учасників, Оксана розкладає навчальні матеріали. Приходять учителі і тренінг розпочинається. Оксана каже: «Друзі! Я підготувала для вас деякі матеріали з планування тем, організації навчального простору, портфолію, роботи з батьками, а також визначення типів інтелекту дитини. Щось з цього вам відомо, а щось поповнить ваші знання. Я відвідала деякі з ваших класів. Я побачила, що ви успішно втілюєте в життя багато з практичних вимог програми «Крок за кроком». Давайте зробимо другий день нашого тренінгу навчальною сесією, побудованою у формі запитань і відповідей. Що скажете про це?» Учасники погоджуються.

Перше запитання таке: «Для того, аби викладати кілька тем одночасно, я пропоную кілька завдань. Мета полягає у виконанні їх усіх. Послідовність – довільна. Іноді дитина працюватиме лише з чимось одним. Вона не хоче переходити до чогось іншого. Що ми можемо зробити?»

Оксана відповідає: «Ми вибираємо завдання, залежно від розумових здібностей дитини. До плану можуть входити кілька завдань різного рівня складності. За кожне з них необхідно виставити відповідну кількість балів. Хоча бали можна отримати за кожне завдання, дітей необхідно орієнтувати на отримання бальної оцінки за виконання всіх завдань. Діти мають виконати однакову кількість завдань, при чому деяким з них знадобиться більше часу для їх виконання. Разом ці завдання повинні викликати відчуття успіху, а не невдачі».

Індивідуалізація була розглянута як розв'язання задачі, що відповідає рівневі розвитку дитини. Використання того ж самого типу завдань для усіх дітей давало змогу зменшити відокремлення дітей одне від одного. Учителям необхідно було визначити й розвивати у всіх дітей множинні компетентності, а не лише якийсь один провідний тип інтелекту. Якщо дитина з якимось певним типом інтелекту завжди вибирала певний тип завдань, учителю потрібно було з розумом заохотити її до виконання інших типів завдань.

Наступну тему було присвячено досягненню балансу між індивідуальною роботою, навчанням під керівництвом учителя та роботою у групі. Оксана висловила думку, що робота у групі є більш ефективною, аніж навчання, коли ініціатива належить учителеві, і що індивідуальна робота призводить до розділення дітей. Крім того, Оксана стверджувала, що індивідуальні сильні сторони учня виявляються більш виразно під час роботи у групі, аніж під час роботи на зразок «учитель-учень».

Одна вчителька запитує: «Як нам залучити дитину з особливими потребами до групової роботи, якщо вона віддає перевагу індивідуальній роботі?» Оксана відповідає: «Вам потрібно використовувати кожен найменшу можливість для того, аби заохотити дитину до того, щоб вона зробила щось спільне з іншими; однак, це не повинно мати примусового характеру. Якщо завдяки якомусь заняттю дитина з радістю щоранку йтиме до школи, це вже прорив». Навчальний семінар добігає кінця. Оксана просить учасників заповнити оцінювальні анкети.

ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЯ У ЛЬВОВІ

П'ятниця, 2 квітня 2004 року. Чудовий весняний день. О 10:00 у школі «Малюк» проводиться прес-конференція на тему турботи про дітей з особливими потребами. Столи в конференц-залі стоять у формі прямокутника. Біля столу поставили телевізор з великим екраном. Поступово кімната заповнюється людьми. Представники ЗМІ встановлюють свої камери. Пані Христина, директор школи «Малюк», і Юлія Кавун, координатор з навчання Всеукраїнського фонду «Крок за кроком», роздають папір, ручки і папки з матеріалами про інклюзію дітей у систему загальної освіти. Панує робоча атмосфера. Деякі представники ЗМІ проходять реєстрацію. Інші сідають за столи. Матері Любчика і Наталі, дівчинки з церебральним паралічем, тихо розмовляють з учителями своїх дітей. Христина і Юлія сидять в центрі столу. Деякі журналісти ставлять перед ними мікрофони й диктофони.

О 10:05 Юлія розпочинає зібрання з привітання. Вона представляє пані Христину і визначає мету зустрічі: представити модель інклюзивної освіти, яка використовується в школі «Малюк». Христина робить невеличку презентацію про участь своєї школи в ініціативі *«Інклюзивна освіта дітей з особливими потребами»*:

«В «Малюку» 205 учнів віком від двох років до четвертого класу. Ми працюємо з орієнтованою на дітей програмою «Крок за кроком» з 1994 року. В 1996 році ми почали залучати дітей з особливими потребами. В 2001 р. ми приєдналися до загальнонаціонального експерименту *«Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах»*. Це біло зроблено за ініціативою Міністерства освіти. Експеримент було організовано Всеукраїнським фондам «Крок за кроком» та Інститутом спеціальної педагогіки АПН України. На сьогодні у нас в різних класах навчається 8 дітей з особливими потребами».

Після представлення учасників пані Христина запрошує журналістів переглянути фільм *«Діти з особливими потребами: Крок за кроком в Україні»*, який «допоможе краще зрозуміти суть питання». В 20-хвилинному фільмі йдеться звичайні школи в Києві та Львові, в яких навчаються діти з особливими потребами. В ньому – інтерв'ю з учителями, директором Всеукраїнського фонду «Крок за кроком» і представником асоціації батьків. У фільмі є інтерв'ю з Христиною. Переглядаючи стрічку, репортери роблять нотатки, усміхаючись, коли бачать як Наталя, «героїня» з церебральним паралічем, грається з іншими дітьми і розповідає, чому їй подобається її школа. У фільмі також показано матір Наталі, яка присутня на прес-конференції. Вона сором'язливо усміхається і щось каже матері Любчика. Коли фільм закінчується, Юлія відкриває сесію для запитань репортерів.

РЕПОРТЕР: Чи ви плануєте збільшити кількість дітей з особливими потребами в своїй школі?

Пані ХРИСТИНА: Наш досвід свідчить, що все залежить від розвитку дитини, проте, таких дітей у класі або групі не повинно бути більш, ніж двоє або троє. Наші вчителі не мають достатнього досвіду роботи у галузі спеціальній освіті, оскільки університети не включали цю спеціалізацію у свої навчальні програми. Фонд «Крок за кроком» виявився єдиною організацією, що надає таку допомогу. Більшість наших учителів брали участь у семінарах на тему піклування про дітей з особливими потребами. Їх було організовано і проведено фондом.

Пані ЮЛІЯ: Згідно із сучасною практикою інклюзивної освіти в одному класі може бути від двох до чотирьох дітей з особливими потребами. Хоча, звичайно, це залежить від багатьох факторів: складності порушення у дитини, наявності помічників учителя тощо. Ми проводимо в Україні експеримент таким чином, що в експериментальному класі може бути різна кількість дітей з особливими потребами. В деяких класах до шести таких учнів. Упродовж 2003-2004 років ми проводимо дослідження, мета якого полягає в тому, аби виявити, як інклюзивна світа впливає на учасників процесу.

Пані ХРИСТИНА: Ми отримуємо значну допомогу від соціальних педагогів, які працюють в нашій школі.

Пані ЮЛІЯ: Така допомога стала можливою завдяки проекту *«Створення модельних центрів»*, розробленому фондом «Крок за кроком» у партнерстві з Міжнародною Асоціацією Step by Step і організацією «Every Child» («Кожній дитині в Україні»). Він отримав підтримку від Програми TACIS Європейської Комісії.

ТЕТЯНА МЕШКО (репортер газети «Молода Галичина»): У мене є запитання до мам. Як ви опинилися у школі «Малюк»?

МАТИ НАТАЛІ: Школу «Малюк» мені порекомендував пан Ніколаєв, директор навчально-реабілітаційного центру «Джерело». Моїй доньці був потрібний не лише дитячий садок. Вона потребувала спілкування з іншими дітьми. В «Джерелі» вже була досить велика група –16 дітлахів. Тому пан Ніколаєв направив мене до «Малюка».

Пані ЮЛІЯ: Ми співпрацюємо з психолого-медико-педагогічною консультацією (ПМПК). Вона інформує батьків про можливість віддати своїх дітей до інклюзивних шкіл. Вона надає їм адреси і контактну інформацію.

Пані ХРИСТИНА: Два роки тому наша ПМПК була проти процесу інклюзії, але тепер ми маємо тісну співпрацю. Ми часто звертаємося до них по допомогу.

Примітка: Більш повний опис традиційної ролі ПМПК див. у розділі «Національний контекст», далі по тексту цього звіту.

ЛАРИСА ПОПРОТЦЬКА (репортер газети «Високий Замок»): З точки зору подальшої освіти, що відбуватиметься, коли діти закінчать навчання у «Малюку»?

Пані ХРИСТИНА: Це питання, яке нас дуже непокоїть. Вчора ми з одним з наших випускників ходили до ПМПК, аби знайти школу, яку він міг би відвідувати надалі. Ми визначили школу для дітей з порушеннями мовлення. Ця дитина також мала помірну розумову відсталість. Ми плануємо просити школу прийняти цього хлопчика.

Пані ЮЛІЯ: Фонд «Крок за кроком» планує більш тісно працювати із загальноосвітніми школами. Перший крок полягає у розробці та втіленні програм, які націлені на перехід з рівня початкової школи на рівень середньої школи. Серед інших кроків – привести зустрічі з учителями, відвідання загальноосвітніх шкіл дітьми з особливими потребами, а також проведення ознайомлювальних семінарів для викладачів.

МАКСИМ ОЩИПКО (репортер теле-радіостанції «МІСТ»): Скільки знадобилося часу, і скільки коштувало переоснастити і відремонтувати будівлю закладу?

Пані ХРИСТИНА: Це було зроблено за рахунок коштів, виділених для проекту. Якщо ми хочемо справжньої демократії, то це мала б зробити держава. В цілому, на це не завжди потрібно великі кошти. Лише встановлення ліфту потребує значних витрат, а це потрібно тільки у школах, які мають два або три поверхи.

МАКСИМ ОЩИПКО: Ми можемо побачити цих дітей в їхніх класах?

Пані ХРИСТИНА: Звичайно, так.

Пані ЮЛІЯ: Якщо у вас немає інших запитань, ви можете відвідати класи. Дякую вам за участь. З нетерпінням чекатимемо на ваші статті.

Пані Христина попросила учителів допомогти репортерам знайти класи з дітьми з особливими потребами. Оператори зібрали своє обладнання та попрямували за вчителями. Спочатку група відвідала класи початкової школи. Деякі з них, разом з матір'ю Наталі відвідали клас дівчинки. Деякі разом з Оксаною пішли до кімнати, де навчаються першокласники. Ще одна група попрямувала за Наталею, вихователькою дитячого садка. У класах вони провели близько 20 хвилин, роблячи фотознімки і розмовляючи з дітьми і вчителями. Коли два репортери увійшли до класу, де навчається Любчик, він розглядав книжку разом з Маріанною. За деякий час він поклав книжку і вийшов з класу. Маріанні пішла за ним. Мати Любчика дала інтерв'ю одному з репортерів у кімнаті, де проходила прес-конференція. Журналісти також провели інтерв'ю з учителями та пані Христиною.

12:50. Прес-конференцію було продовжено в одному із залів будинку Львівської обласної державної адміністрації. Це – двоповерховий будинок, розташований поруч зі школою-інтернатом для дітей-сиріт і для дітей, чиїх батьків позбавлено батьківських прав.

Кімната розташована на другому поверсі. Це – велика й добре освітлена кімната. Столи розташовано прямокутником. На стіні позаду столу висять фотографії дітей, прапор Всеукраїнського фонду «Крок за кроком», а також деякі матеріали. Біля вхідних дверей стоїть стіл зі списком учасників, ручками, папками з інформацією та листівками. За головним столом сидить пані Тетяна Хімченко, заступник директора Центру стратегічної підтримки, який допоміг організувати цей захід, Юлія Кавун, координатор з питань навчання фонду «Крок за кроком», Наталія Пастушенко, заступник директора Львівського обласного науково-методичного інституту освіти. (Сподівалися, що в заході братимуть участь пан Лазарко, голова Управління освіти Львівської міськради, і пан Кашуба, голова Головного управління молодіжної політики Львівської обласної державної адміністрації, але вони не змогли прийти).

До кімнати входять журналісти, які не брали участі в ранковій сесії у школі «Малюк», а також ті, котрі були на ній. Вони встановлюють свої камери, проходять реєстрацію і сідають за столом. Тетяна вітає учасників і повідомляє тему зібрання. Після цього вона представляє Юлію і Наталю, і надає слово Юлії. Юлія розпочинає прес-конференцію з надання статистичних даних про освіту дітей з особливими потребами:

«За даними *«Національного звіту по Україні»*, підготовленого у 2003 р. за рекомендаціями Світового Банку щодо захисту інтересів дітей, кількість дітей з відхиленнями в розвитку в Україні зросла до 28 500. Загальна кількість дітей, яких 1,4 мільйона, скорочується. Починаючи з 1993 р., відсоток дітей з відхиленнями в розвитку зріс з 1,1% до 1,6%. Приблизно 65% цих дітей було направлено до шкіл-інтернатів. Решту було направлено до масових загальноосвітніх шкіл, але з незначним очікуванням того, що вони братимуть участь в житті школи і навчальному процесі. посилюють негативні наслідки відхилення в розвитку дітей. Діти відчували свою ізольованість від світу у спеціальних школах і були неготові до самостійного життя».

Потім вона знову представляє проект:

«В 2003-2004 роках Львівська міськрада, разом з Львівською обласною державною адміністрацією та Всеукраїнським фондом «Крок за кроком», працюють у партнерстві з Міжнародною Асоціацією «Step by Step» (Нідерланди), а також міжнародною благодійною організацією «Every Child» (українським філіалом). Вони втілюють модель інклюзивної освіти в освітньому комплексі «Малюк» і у школі № 15 (Біла Церква, Київської області). Завдання проекту наступні:

- Готувати вчителів до роботи з дітьми з особливими потребами в загальноосвітньому шкільному середовищі.
- Частково переглянути роботу освітніх закладів для того, щоб надати дітям з особливими потребами можливість доступу до ресурсів шкіл.
- Створювати навчальні ресурси і навчальні центри, які б розв'язували завдання впровадження інклюзивної освіти.
- Налагоджувати міжвідомче співробітництво між структурами місцевих органів влади, аби сприяти втіленню моделі інклюзивної освіти.

- Проводити міжвідомчі семінари для представників обласних і місцевих управлінь, що відповідають за питання опікунства, піклування й освіти для дітей з особливими потребами.

«Ми горді своїми досягненнями: вісім дітей, шестеро з яких за колишніх підходів було б відправлено до інтернатів, відвідують «Малюк». Вони навчаються за програмою звичайної школи, дещо модифікованою у відповідності до їхніх навчальних можливостей. Батьки беруть активну участь у процесі інклюзії. Одна з мам сказала нам: «Коли народилася наша дитина, ми відчували, що її любить лише родина. Зараз наша дівчинка веде активне суспільне життя, навчається і з нетерпінням очікує на своє майбутнє». До речі, цього року ця мама знов почала працювати, вперше після народження дитини.

«Зараз проводиться лобювання на користь інтересів дітей. Ми очікуємо на затвердження *«Положення про інклюзивну освіту»* Міністерством освіти і науки України».

Наталія додає до презентації Юлії:

Пані НАТАЛІЯ: «Сьогодні багато документів сприяють забезпеченню рівного доступу до якісної освіти. Статистика свідчить про збільшення кількості дітей з особливими потребами. Існує потреба в коштах на покращення їхньої освіти. Ми вдячні тим, хто допомагає нам.

Наш інститут підтримує експеримент, який проводиться з 2001 року, а також створення модельних центрів. В межах цього експерименту ми регулярно проводимо навчання вчителів і надаємо методологічну підтримку. Ми отримали позитивні результати дослідницької роботи з адаптації дітей з особливими потребами до загальноосвітніх шкіл, які підтверджують ефективність інклюзії. Ця практика надає дві переваги. По-перше, здорові діти вчаться бути толерантними, навіть цінувати важливість своїх сусідів. По-друге, діти з особливими потребами отримують змогу краще сприймати себе як особистостей. А батьки таких дітей стають оптимістичніше налаштованими. У них покращується настрій, вони по-іншому ставляться до своєї роботи. Таким чином, країна отримує кращих працівників. Інститут продовжуватиме надавати підтримку. Ми сподіваємося на фінансову допомогу від держави».

Потім журналісти отримали можливість поставити свої запитання.

ВІРА КАРПІНСЬКА (репортер газети *«Львівська газета»*): Скільки дітей з особливими потребами у Львівській області?

Пані НАТАЛІЯ: На жаль, я не маю такої інформації.

ТЕТЯНА МЕШКО (репортер газети «Молода Галичина»): В яких ще школах використовується модель інклюзивної освіти?

Пані ЮЛІЯ: Наразі, модель інклюзивної освіти використовують у 27 освітніх закладах семи областей України.

МАРІЧКА КРИЖАНІВСЬКА (репортер радіостанції «Радіо-Люкс»): Які школи Львова використовують інклюзивну програму?

Пані НАТАЛІЯ: На сьогодні – це шість шкіл. Їх перелік ви маєте у своїх папках. Крім того, у Львові і Львівській області є інші школи, які зацікавлені в цій програмі.

ДАНА КОВАЛЕНКО (репортер газети «Суботня пошта»): Що очікується після 2004 року?

Пані ЮЛІЯ: Ми продовжуватимемо лобіювати цю модель.

ВІКТОРІЯ ПРИХІД (репортер газети «Поступ у Львові»): Чи не могли б ви розповісти про конкретні досягнення дітей?

Пані ЮЛІЯ: Наприклад, учениця третього класу з церебральним паралічем дуже популярна особа у своєму класі. Діагностичні тести підтвердили її статус як «зірки». А хлопчик з розумовою відсталістю і значними порушеннями мовлення, який прийшов до першого класу школи «Малюк» 3 роки тому, зараз має добру вимову і знайшов нових друзів. Ще один хлопчик з аутичним синдромом більш не сидить у кутку, а має хороший соціальний досвід.

Якби пані Юлії було потрібно дещо прояснити у своїй відповіді на це останнє запитання, вона могла б сказати, що досягнення цих дітей не означають, що їх «вилікували» від порушень. Натомість, було створено соціальне середовище для того, аби навчання й розвиток могли відбуватися незважаючи на відхилення у розвитку. Любчика не віддали до спеціального закладу тому, що його було прийнято до закладу, де він мав змогу отримувати соціальний і навчальний досвід. Програма надала йому можливість навчатися.

Подякувавши всім за участь у прес-конференції, Тетяна закрила її. Неспішно журналісти покинули кімнату. Їх запитали, коли вони зможуть написати свої матеріали.

Цього вечора про цю прес-конференцію було зроблено два випуски новин. Пізніше з'явилися три газетні статті: «Дружба, яку пропонує дитина – це найкращі ліки» (автор – Тетяна Мешко, «*Молода Галичина*», 15 квітня), «Право на достойне життя» (автор – Лідія Лозинська, «*За вільну Україну*», 8 квітня), та «Школа для кожної дитини» (автор – Вікторія Прихід, «*Поступ у Львові*», 5 квітня). Працівники школи «Малюк» з великим задоволенням помістили ці статті на дошках оголошень. Вони говорили, що друковані матеріали відображали їхні досягнення, а також проблеми, що виникають під час роботи з дітьми з особливими потребами. Вони продовжували розраховувати на більш активну підтримку з боку влади.

ТРЕНІНГ ВЧИТЕЛІВ У КИЄВІ

Проведення навчального тренінгу у рамках програми «Крок за кроком» на тему «*Діти з особливими потребами у звичайних дитячих садках і класах початкової школи*» було заплановано у Києві на 21-23 квітня 2004 р. Це був ознайомчий тренінг для завучів і вчителів звичайних шкіл Голосіївського району м. Києва. Місцем проведення було обрано «Барвінок» – дитячий садок-початкову школу, який є навчальним центром «Крок за кроком». Школа займає двоповерхову будівлю, де є 14 класних кімнат. Сесії проходили у спеціальному навчальному класі.

21 квітня 2004 року. Перший день тренінгу розпочинається о 10:00 – трохи раніше, ніж звичайно, оскільки деяким учасникам довелося приїхати до Києва приміськими поїздами з різних куточків області.

Весело сяє весняне сонечко, і тому багато з учасників очікують на щасливе завершення навчального року, літні канікули, що почнуться невдовзі, початок роботи з планування на наступний навчальний рік. Всі учасники цієї сесії – жінки. Вони заходять до навчальної кімнати, де розставлені столи та стільці для всіх 28 учасників. На столах лежать блокноти, ручки і значки, а також кольорові олівці та маркери. Біля однієї стіни кімнати стоїть стіл для двох тренерів. Поруч – стенд з плакатами. Справа стоїть стіл з проектором для слайдів, екран. Тренери вітають учасників, які заходять до кімнати, і запрошують їх зайняти місця за столами.

Іра, тренер цього центру, просить учасників написати на значках свої імена. Дехто починає писати своє ім'я ручкою, але, побачивши, що інші беруть кольорові олівці або маркери, вони перевертають свої картки і пишуть свої імена у кольорі, прикрашуючи їх квітами та візерунками. Іра просить учасників назвати себе і причини своєї участі на тренінгу. Ось деякі з причин:

- «Кожна дитина особлива, тому в неї є особливі потреби. Я хотіла б дізнатися про різні підходи до роботи з такими дітьми».
- «Ця тема мене дуже цікавить, оскільки в моєму класі є такі діти».
- «Я знайома з програмою «Крок за кроком», однак мені б хотілося дізнатися більше про роботу з дітьми з особливими потребами».
- «Мені б хотілося більше почути про досвід роботи інших учителів з дітьми з особливими потребами».
- «Я хотіла б навчитися працювати з такими дітьми. Я вважаю, що вони мають право навчатися у звичайних школах, але я боюся, що можу їм зашкодити».
- «Чесно кажучи, я приїхала тому, що мій директор сказав мені, що наступного року ми працюватимемо за цією програмою».
- «У мене є подруга, матір дитини з синдромом Дауна. Вона не бажає віддавати свою дитину до спеціальної школи. Я думаю, що на цьому тренінгу я більше почую про ті заклади, які беруть таких дітей. Мені самій потрібно вчитися».

Іра розповіла учасникам про цілі тренінгу і попросила їх виробити кілька правил цієї сесії. Іра зазначила, що учасники можуть вільно висловлювати свої побажання. Ольга, другий тренер, була готова записати їх пропозиції на плакаті. Мовчання. Здавалося, що учасники готові продовжувати слухати, хоча їх попросили говорити. Створювати свою власну систему управління складно.

Тоді хтось каже: «Не критикувати». Подумавши, Іра каже їм, що у своїх класах, коли учителі просять дітей визначити правила, вони часто розпочинають із «Не»: «Не кричати» або «Не битися». Чому вони розпочинають із «Не?» Очевидно, вони звикли асоціювати правила із заборонами. Іра каже їм, що вона завжди пропонує дітям подумати про правила, які є стверджуючими, підбадьорюючими до того, аби зробити щось добре. І вона наполягає, аби учасники робили так само.

Анна, яка щойно запропонувала правило про відмову від критики, змінює його на «Висловлюйся конструктивно». Інші учасниці пропонують свої ідеї, намагаючись уникати слова «Не». Ольга записує правила на плакаті зеленим і синім маркером. Після завершення Ірина запитує: «Чи всі правила зрозумілі? У когось є запитання?» Не почувши жодного, вона пропонує своє власне правило: «Правило піднятої руки», що означає «заклик до тиші». Після цього Іра запитує: «Чи заперечує хтось проти цих правил? Мовчання. Розуміючи це як згоду, вона каже: «Ми щодня їх переглядатимемо і вноситимемо зміни у разі потреби».

Після цього тренери представляють вправу «Чотири кути». В кожному куті кімнати ставиться позначка. На позначках написано:

1. «Діти з особливими потребами мають навчатися у тих самих класах, що й звичайні діти, якщо вони здатні засвоїти такий самий матеріал».
2. «Діти з особливими потребами мають ходити до спеціальних шкіл, які задовольняють їхні специфічні освітні і медичні потреби».
3. «Всі діти, незалежно від їхніх можливостей, мають навчатися у звичайних класах».
4. «Батьки дітей з особливими потребами мають вирішувати, в якій школі повинна навчатися їхня дитина».

Ольга попросила учасників пройтися кімнатою та прочитати всі позначки, потім підійти до позначки, яка найкраще відображає їхню власну думку. Разом з іншими учасниками біля позначки вони мають зазначити п'ять причин, з яких це висловлення мало бути підтримане. Треба було вибрати одну особу від кожної групи для висловлення колективної думки. Ольга встановила ліміт часу у 15 хвилин на всі презентації.

Учасники ходять читають висловлення. Позначка 1 збирає найбільшу групу, а позначка 2 – найменшу. Обговорення базуються, здебільшого, на власному досвіді: «У моїх сусідів така дитина, і вони не хочуть відправляти її до школи-інтернату, а звичайна школа відмовляється її прийняти. У батьків серце розривається. Вони хочуть, щоб їхня дитина перебувала у більш стимулюючому середовищі». «В моєму класі є така дитина, але батьки не приділяють їй належної уваги». Деякі учасники кажуть, що якби у них була можливість, то вони пішли б на середину кімнати, аби поміркувати над тим, що вони відчувають. Деякі учасники змінюють свою точку зору і переходять до нової групи, аби продовжити обговорення.

Ольга дзвонить у маленький дзвіночок і каже, що у них залишилося чотири хвилини. Коли час вичерпано, вона запрошує тих, хто має доповідати, до слова. Після кожного виступу Ольга аплодує і пояснює, що ці питання обговорюватимуться під час тренінгу. Наприкінці семінару їм буде запропоновано проаналізувати свої точки зору і поміркувати, чи не хотіли б вони щось змінити. Їхні думки необхідно нотувати в спеціальному Зошиті роздумів.

Ольга зачитала Стандарт стосовно *Цілей і завдань*. Вона визначила поняття «інклюзія» за допомогою слайдів і роздаткових матеріалів, а також розказала про користь інклюзивних програм. Ольга попросила учасників обговорити ці проблеми з людьми, які не брали участі в тренінгу, а також записати запитання і відповіді на них у Зошиті. «Для того, аби ми могли пояснити проблеми іншим, важливо вказати, яка інформація є актуальною».

22 квітня, 14:05. На другий день учасники обідають в сусідній кімнаті. Обід готують кухарі, які працюють на кухні дитячого садку: суп з фрикадельками, картопляне пюре з котлетами, салат зі свіжих овочів і фруктовий компот.

Вони повертаються до кімнати, де проходять заняття. Кілька учасниць роблять собі нові значки, розмальовуючи свої імена. Тренери, які закінчили обідати трохи раніше, вітають учасників. Іра стоїть в центрі, Ольга – біля столу. Іра просить учасників не сідати, а створити коло, а потім повернутися праворуч. Вона каже: «Сьогодні вранці сяяло сонечко, але зараз його вкрили хмари. Що буде далі? За обідом ми з Ольгою слухали прогноз погоди». В той же час Ольга, яка стоїть у колі разом з усіма, починає масажувати плечі учасниці, яка стоїть перед нею. Учасниці роблять те ж саме. «Отже, вранці яскраво сяяло сонечко, але раптом з'явилися хмари, і почався дощ. Він перетворився на сильну зливу, потім на град, а потім на легкий дощик. Піднявся вітер і розвіяв хмари, знову засяяло сонце».

Учасники хихотять. Одна з них каже: «Ідея і масаж – це як раз те, що потрібно. Вони замість післяобіднього сну». Іра просить учасників розвернутися у зворотній бік і повторити масаж, а також розказати своїм партнерам про новий прогноз. За дві хвилини Іра каже: «Ви можете використовувати таку вправу зі своїми дітьми, заохочуючи їх складати нові історії».

Іра нагадала учасникам, що до обіду вони мали змогу дізнатися про важливість групової роботи в інклюзивному класі. Потім вони обговорили роботу з батьками в ролі головних партнерів і членів команди. Іра сказала, що зрозуміти батьків можна, лише зрозумівши їхні цінності: «Для того, аби зрозуміти цінності інших людей, важливо чітко розуміти свої власні цінності». Вона сказала: «Розуміння цінностей інших залежить від переконання у цінностях нашого власного життя».

Іра пропонує учасникам написати на кожній з п'яти карток цінність, яка є важливою для неї. За три хвилини вона просить учасниць назвати деякі з них, в той час як Ольга записує їх на плакаті. Учасниці виговорюють: «Здоров'я», «Любов», «Взаємодопомога», «Родинні стосунки», «Віра» і «Родина». Іра додає ще дві: «Свобода вибору» і «Свобода совісті». Вона коментує: «Пам'ятайте, так само, як у вас були різні цінності, так і у різних родин цінності відрізнятимуться. А іноді і цінності членів однієї родини відрізнятимуться».

Потім Іра просить їх залишити лише дві картки на столі, а інші три покласти під стілець. Здається, що учасниці засмутилися, начебто на бажуючи розлучитися з якимись картками, хоча б для того, аби лише покласти їх під стілець. Марія сміється і каже: «Добре, якщо мені потрібно відмовитися від якихось з моїх цінностей, нехай це буде любов, хоча – шкода». Учасницям важко зробити вибір. «Але ж всі вони такі взаємозалежні. Як можна жити без жаги до життя, без здоров'я або любові?» Тоді Іра пропонує: «Зараз я хочу, аби ви поміняли одну з двох цінностей, що є на столі, на одну, що лежить під вашим стільцем». Це призводить до нового шквалу емоцій. Однак, деякі з учасниць відчують певне полегшення, оскільки зрозуміли, в чому сенс: «Не можна пізнати будь-яку особу через одну або кілька цінностей».

Іра показала на проекторі слайд під назвою «Налагодження зв'язків з родинами». Вона попросила, аби учасниці по черзі читали написане.

Під час перерви на каву Іра попросила чотирьох учасниць допомогти їй з наступним завданням. Серед цих чотирьох – Саша, молода вчителька, яка щойно закінчила навчання у Київському педагогічному університеті за спеціальністю «учитель початкових класів». Саша одягнута у штани, легку сорочку і чоловічу краватку. Іра призначає Сашу на роль батька. (На жаль, серед учасників немає чоловіків). Іра пропонує Аллі і Світлані, завучам, а також Наді, учительці початкової школи, зіграти інші ролі, аби розпочати обговорення. Іра виглядає стурбованою, обираючи учасницю на роль дитини з особливими потребами. Хоча всі розуміють проблеми, існує страх навіть уявити себе такою дитиною. На цю роль Іра обирає Надю, яка вчора, під час вправи «Чотири кути», енергійно виступала на захист права дітей з особливими потребами на навчання разом зі своїми однолітками. Можливо, Наді, яка є учителькою, буде легше зіграти роль такої дитини. Крім того, у Наді в класі є дівчинка Оля з церебральним паралічем. Іра розповідає чотирьом жінкам про сценарій, який вона хоче розіграти.

Після перерви Іра запросила учасниць повернутися до кімнати і сказала їм, що сьогодні вони матимуть нагоду краще зрозуміти почуття родини, яка виховує дитину з особливими потребами. Можливо, це допоможе їм навчитися краще допомагати такій родині. Іра також сказала, що, насамперед, учасницям потрібно познайомитися з родиною, ролі членів якої гратимуть Саша, Алла, Світлана і Надя. Учасниці аплодують акторам.

Іра читає: «Я хочу представити молоде подружжя: Олександр [Саша виходить на середину кімнати] і його дружина Ганна [Алла робить крок вперед]». Саша і Алла тримаються за руки (згідно зі сценарієм) і ходять кімнатою. Іра продовжує читати: «Олександр і Ганна щойно одружилися, і вони дуже щасливі. Вони почали купувати меблі для своєї оселі, а на другому році їх подружнього життя Ганна з радістю каже Олександрові, що вона вагітна». У цей момент Саша і Алла ходять повільніше. Іра читає: «З великим задоволенням молоді батьки повідомляють своїм родичам про народження дочки, яку вони назвали Марія». Іра запрошує Світлану до центру кімнати, де продовжується дія. Світлана підходить до «своїх батьків», бере їх руки у свою праву руку, намагаючись координувати свої кроки з ними. Вони повільно йдуть по кімнаті разом.

Іра продовжує: «За два роки родина вирішує народити ще одну дитину. Батько хоче хлопчика, але коли його запитують, кого він хоче, він відповідає: «Це неважливо. Тільки нехай дитина буде здорова!» Зрештою, народжується довгоочікуваний хлопчик. Однак, мати бачить стурбовані обличчя лікарів, які щось обговорюють». Іра читає голосніше, чітко вимовляючи кожне слово: «Їхня дитина народжується з відхиленням у розвитку! Родичі й друзі не знають, поздоровляти батьків чи жаліти».

У цей момент Надя виходить до центру кімнати, повільно наближаючись до «своїх батьків», які тримаються за руки, і бере їх руки у свою праву руку. Для того, аби зіграти роль дитини більш реалістично, Надя поклала собі під руки дві маленькі кульки, щоб обмежити свої рухи, а також зв'язала собі коліна стрічкою. Надя попросила Наталію, наставницю старшої групи дитячого садку, що стоїть біля дверей і дивиться рольову гру, дати їй кульки й стрічку. Позаду Наталії стоїть працівниця кухні, пані Ніна, яку теж зацікавила рольова гра. Іра читає текст серйозно, з відповідними паузами, підвищуючи і знижуючи голос. У кімнаті запанувала тиша. Спочатку учасниці дивились на «молоде подружжя» з жартами і сміхом, але тепер всі серйозно дивляться, як учасники пересуваються по колу.

Іра продовжує: «Батьки пам'ятають про свої мрії. Як всі батьки, вони мріяли про здорових, красивих дітей. Але зараз вони зіткнулися з фактом, що для їхнього сина ця мрія ніколи не здійсниться». В цей момент Ольга, другий тренер, підходить до батька й матері і одягає дерев'яні кубики (з набору кубиків) на їх руки, обтяжуючи їх. Вона «нанизує» кубики на їхні руки.

Іра продовжує читати. Потроху, Ольга додає членам родини все більше й більше кубиків. У багатьох учасниць на очах сльози. Ніна, яка дивиться рольову гру із-за двері, каже: «О, я не можу дивитись», – і повертається до кухні. Іра закінчує: «Яка зміна в житті родини! Вона більше ніколи не буде такою, як раніше!» Рольова гра закінчується. Іра каже усім: «Це – члени родини. Як ми можемо їм допомогти?»

Іра подякувала акторам і попросила їх приєднатися до групи для обговорення. Коли рольова гра скінчилася, не було звичних оплесків. Крім того, здавалося, що учасниці не готові розпочинати обговорення. Вони всі перебували під впливом жадливих обставин.

Врешті, одна з учасниць, яка спостерігала за рольовою грою, порушує тишу: «Знаєте, моя подруга була в такій самій ситуації. Її друга дитина народилася з відхиленнями у розвитку. Одне було інакше: чоловік одразу покинув їх».

Іра каже: «Поаплодуємо нашим акторам і спробуємо визначити можливі шляхи допомоги такій родині в нашій громаді». Учасниці аплодують. Ольга стоїть біля плаката, готова записувати ідеї. Деяким учасницям зміна на звичайний порядок навчання видається полегшенням. Однак, деякі учасниці хочуть поділитися своїми емоціями.

Наставник Наталія, яка спостерігала за рольовою грою біля дверей, повертається аби піти. В коридорі вона зустрічає Ніну, яка запитує: «Як закінчилася ця ситуація?» Наталія відповідає: «Життя продовжується». Ніна каже: «Не приведи, Господи, мені ще раз побачити таке».

ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ В УКРАЇНІ

Одним з найважливіших показників якості освіти є кваліфіковані й мотивовані учителі. Однак, згідно з українською статистикою, за 2001 р. із загальної кількості вчителів (трохи менше 360000) майже 50000 полишили свою роботу. Це 14% від загальної кількості. Трохи більше 11% з цих 50000 пішли за власним бажанням. (Це дані з Глави 8 зведеного звіту про проблеми в сфері праці в Україні в 2001 р., Державний Комітет статистики). Такі втрати зумовлені кількома причинами. Серед них – погіршення фінансових умов учителів у 1996-2000 рр. В 2000 р. зарплатня учителя складала 50% від рівня заробітної плати у промисловій сфері, попри те, що згідно із Законом «Про освіту», середня заробітна плата педагогічних працівників не повинна бути нижчою за середню заробітну плату робітників у промисловості. Статистика також свідчить про загальне підвищення віку педагогів. Дещо зросла кількість учителів, які виходять на пенсію, з 10% в 1999 р. до 11% в 2001 р. В останні роки в Україні також відбулася низка страйків серед освітян. Згідно з даними Державного Комітету статистики, в 2000 р. з 76 страйкуючих організацій 27 були освітніми. В 2001 р. 13 страйків із загальної кількості (31) організовані освітянами.

Система підготовки вчителів охоплює 26 класичних педагогічних університетів та інститутів, а також 45 педагогічних училищ та коледжів (подібно до американських професійних училищ). Система перепідготовки учителів охоплює 25 обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти і 2 міських інститутів післядипломної педагогічної освіти – в Києві та Севастополі. Як зазначається в наведеній нижче цитаті, Міністерство освіти і науки контролює зміст програм підготовки учителів:

«Дотепер підготовка учителів здійснюється централізовано. Це не завжди добре. Робляться перші спроби децентралізації. Наприклад, планується підготовка учителів за новими спеціальностями в Національному педагогічному університеті і в Кам'янець-Подільському педагогічних інститутах. Вони викладатимуть нові спеціальності: «Учителі інклюзивних класів» і «Соціальні педагоги». Перелік цих спеціальностей ще не затверджено. Як тільки перелік буде затверджено Міністерством освіти, розроблятимуться відповідні програми. Ми продовжуємо здійснювати централізовану підготовку учителів за іншими спеціальностями. Розширили перелік своїх спеціальностей недержавні вищі навчальні заклади, але вони теж очікують на затвердження Міністерством освіти. Ситуація складається таким чином, що існує Закон, а Міністерство освіти відповідає за це. Я вважаю, що Міністерство справляється з цим успішно». (З інтерв'ю із В'ячеславом Засенком, заступником директора Інституту спеціальної педагогіки АПН України, Київ).

Професійний розвиток, атестація та підвищення кваліфікації вчителів проводяться у відповідності до Положення про атестацію педагогів України (наказ № 419 Міністерства освіти і науки України від 1 грудня 1998 р.),⁴ а також у відповідності до Закону «Про освіту» (Стаття 54). Його ціль полягала в «ініціюванні творчої професійної діяльності вчителів, стимулюванні постійної професійної та загальної освіти, якісної роботи, підвищенні відповідальності за результати навчання та виховання, забезпечення соціального захисту компетентності педагогічної праці».

Більшість учителів обрала для себе певні курси, що надаються місцевими обласними інститутами післядипломної освіти. Місцеві державні адміністрації забезпечили фінансування на покриття вартості лише власне курсів, і не передбачили грошей на оплату поїздок і проживання. Тому лише небагато учителів вибрали курси в навчальних закладах інших міст.

Такою була ситуація, в якій опинився Всеукраїнський фонд «Крок за кроком». В 2003 р. він отримав ліцензію від Міністерства освіти і науки на проведення курсів для вчителів у сфері інноваційної освіти. Вчителі, які хотіли навчатися на курсах «Крок за кроком», повинні були самостійно покривати витрати. Попри це, Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» щомісячно проводив курси для учителів (з мінімальною тривалістю 72 години, як вимагала держава). Учителі могли за своїм бажанням або пройти навчальний 72-годинний курс на базі навчального майданчика, або ж вибрати дистанційну програму, яка складалася з 48 годин навчання за програмою на майданчику і 24 годин дистанційного навчання. Навчатися на курсах «Крок за кроком» висловили бажання учителі, кількість яких виявилася більш, ніж достатньою для того, аби змусити тренерів (які теж були звичайними учителями) працювати з великим навантаженням.

В Україні і багатьох інших країнах регіону учителі кожні 5 років проходять «атестацію», аби поновити своє право на викладання. В попередній період всі учителі мали брати участь в якійсь програмі безперервної професійної освіти. Якщо фаховий рівень учителя вважається дуже високим, він може отримати вищу посаду і підвищення заробітної плати. Учителі також можуть за своїм вибором проходити таку «атестацію» частіше, аніж раз на 5 років.

ЛЮБЧИК

26 квітня 2004 року, 11:00. Після гри «Маленькі кульки», в якій потрібно повторювати й запам'ятовувати числа, діти розподіляються на чотири групи. Кожна група обирає свою власну математичну гру: «Математичне доміно», «Математичне лото», «Геометричне лото» або «Подорож навколо світу». Пані Галина підбадьорює Любчика приєднатися до групи, яка обрала «Геометричне лото». Вона каже: «Я буду з тобою». Він неохоче погоджується. В групі 8 дітей. Вони беруть геометричні фішки. Софійка робить перший хід. Вона переміщує вперед невеличкий синій чотирикутник, кажучи: «Колір!» Олег кладе синій трикутник і каже: «Товщина!» Зараз черга Любчика. Галина каже йому: «Любчику, яку фішку ти обереш? Дивись, якої товщини має бути фігура». Вона бере його за палець і дає йому помацати товщину синього трикутника, а потім пропонує йому дослідити свої фішки. Любчик обирає чотирикутник такої ж самої товщини. «Яке завдання ти поставиш Олегові? Колір? Товщина? Розмір? Форма?» Він обирає колір. Гра продовжується. Коли знову підходить черга Любчика, з допомогою свого помічника він викладає потрібну фігуру. Але майже одразу він встає і йде до пані Маріанни, яка сидить за столом учителя. Він сідає біля неї, бере аркуш паперу, на якому крапками написані літери та склади, і починає малювати лінії аби з'єднати крапки й отримати літери та склади. Решта групи завершує гру «Геометричне лото».

Потім пані Оксана каже: «Діти, утворіть коло. Любчику, приєднуйся до нас». «Ні», – каже він. «Ти до нас приєднаєшся пізніше? Добре?» – Оксана дає вказівки щодо наступного завдання. Їм потрібно розподілитися на групи та обрати якусь геометричну фігуру певного кольору. Кожній групі необхідно розгадати «Угорський кросворд», в якому зашифровано головного персонажа казки «Дюймовочка». Маріанна переказує Любчикові все, що каже вчителька. Оксана просить, аби Любчик також вибрав певну геометричну фігуру. Він обирає маленьке зелене коло. Вона дає йому такий самий аркуш паперу, що й решті дітей, але цього разу завдання дещо відрізняється: Кожна дитина має прочитати і написати імена персонажів казки, а також намалювати одного з них. Любчик починає працювати за столом учительки. Маріанна пропонує йому приєднатися до групи. Любчик неохоче підходить до своїх однолітків і продовжує виконувати завдання. Швидко закінчивши виконання завдання, діти збираються у коло. Разом з учителькою вони аналізують результати своєї роботи. Любчик залишається за столом.

Їх наступне завдання – прочитати уривки з казки. Кожна дитина обирає уривок, визначає кількість слів у ньому, потім іде до місця, де можна зручно розташуватися, і читає вголос. Любчик раптом встає, проходить крізь групу, яка читає, і виходить з класу. Пані Маріанна слідує за ним і повертає його до класу. Тоді Любчик підходить до Оксани, торкається до неї і вказує на годинник, кажучи: «Оксана! Час обідати!» На годиннику рівно 12:00 – час обіду. «Так, Любчику, але в нас є ще кілька хвилин, тому що годинник поспішає на 15 хвилин. Дивись, в мене ще є 5 хвилин». Пані Оксана показує на свій наручний годинник. «Нехай Катруся прочитає тобі свій уривок. Добре? Катруся, йди сюди». Катруся з готовністю підходить і бере Любчика за руку, і вони йдуть читати до коридору.

Спостереження наставника Айлзи Креган

29 квітня 2004 року. Любчик – спокійний і лагідний хлопчик. Я чула, як його мати називала його «аутичним», але виразні прояви аутизму відсутні. Він не робить стереотипних рухів. Він не зациклений на однотипних діях. Він не уникає погляду у вічі. А ще він встановлює взаємини з людьми. Затримки під час використання мовлення у нього не виглядають більш явними, аніж затримка у загальному когнітивному розвитку. І те, що він розуміє, що йому кажуть, не типове для дитини, яка страждає на аутизм.

Хоча Любчик, коли йому дозволяють, проводить багато часу, граючись самостійно, не звертаючи ні на кого увагу або виглядаючи замріяним, він не зациклюється на предметах, з якими грається. Наприклад, я спостерігала як він піднімає і кладе кубики Лего, іноді складаючи їх до коробки, але він не заперечував, коли його переривали. Він виконував те, про що його просили, беручись до завдання, запропонованого вчителькою (наприклад, вибрати кольоровий олівець і розфарбувати запропонований малюнок). Він робив це неспішно, у звичному для нього темпі та упродовж обмеженого проміжку часу, однак, з достатньою увагою. Після таких «переривань» йому подобається повертатися до попереднього заняття або повільно переходити до іншої частини кімнати.

В класі Любчику часто допомагає дівчинка, яка з бажанням і спонтанно бере його під свою опіку. Наприклад, вона повела Любчика до тихого куточка, аби почитати йому. Вона сказала, аби він уважно слухав, і він покірно дивився и слухав, навіть попри те, що мова, скоріш за все, була йому незрозуміла. Це – надзвичайно продуктивні взаємовідносини, не тільки з «академічної» точки зору, а й в соціальному плані; це дуже важливо для Любчика. Більше такої взаємодії з однолітками допоможе вивести його зі світу мрій. Я розумію, що він часто відхиляє спроби «загравання» з боку інших дітей, окрім своєї особливої подружки, коли він відвертається або відштовхує їх. Тим не менш, я пропоную, аби вчителі використовували допомогу іншої, порівняно зрілої дитини, яка б регулярно до нього підходила попри своє неприйняття хлопчиком, щоб крок за кроком взаємодія з однолітками стала більш широкою і звичною.

Заняття в класі, часто можуть бути поза межами можливостей Любчика, не відповідати рівневі його розвитку, а також бути недоступними його розумінню. Проте, я спостерігала, як йому давали завдання на рівні, який йому був під силу, і які були пов'язані з тим, чим займалися інші діти. Таким чином, він брав участь у їхній діяльності, навіть попри те, що фізично був окремо від них. Я пропоную, аби Любчик міг регулярно сидіти разом зі спеціальною групою – скажімо, з особливим другом і ще однією дитиною – і щоб його участь спрямовували діти, яких, у разі потреби, можна було б інструктувати задалегідь. Якщо при цьому Любчик поводитиметься належним чином, його потрібно регулярно соціально винагороджувати.

В інших випадках Любчика індивідуально навчає дорослий помічник. Важливо виконувати ретельний моніторинг програми, для того, щоб гарантувати, що заняття відповідають наростаючим цілям, які вестимуть до виконання складніших завдань в різних напрямках розвитку.

Одним з найважливіших напрямів є самодопомога, включаючи прийняття їжі, туалет, миття та одягання. Цілі необхідно ставити таким чином, аби їх можна було б досягти приблизно за тиждень. Ціль необхідно обговорювати з бабусею Любчика, яка, можна сподіватися, працюватиме в том ж напрямі, що й школа, намагаючись досягати одноразово однієї невеличкої конкретної цілі. Невеличкі кроки необхідно нотувати та ретельно перевіряти.

На мене справила враження любов, яку демонструють по відношенню до Любчика. Дорослі навколо нього, а іноді й діти, часто пестять його, обіймають або звертаються до нього. Він на це добре реагує та обіймає людей або кладе голову їм на груди. Здається, що від часу мого останнього візиту (6 місяців тому), він без сумніву багатого досяг. Тому, на початку наступної чверті, після того, як він при звичається до оточення, може бути доречно ставити перед ним якусь постійну нову вимогу. Наприклад, після перерви його вчителька може наполягати, аби він фізично приєднувався до групи, сидячи або стоячи з ними, навіть якщо він цього не хоче. Я думаю, що Любчик здатний розуміти умову «Коли ти зробиш..., тоді ти можеш робити...» (щось з того, що йому подобається). Якщо він навчиться погоджуватися на такі вимоги, це стане добрим підґрунтям для подальшого розширення вимог.

Освітнянин з програми «Крок за кроком» розуміє, що лікарі могли б не погодитися з попереднім діагнозом дитини – аутизм. Однак, «Крок за кроком» може працювати і в такій ситуації. «Крок за кроком» не вважає свої погляди єдиною правильною точкою зору стосовно розвитку дітей. «Крок за кроком» працює в партнерстві з батьками, школами та організаціями, намагаючись співпрацювати заради інтересів кожної дитини.

ЛЮБЧИКОВА МАТИ

Моя (Світлани Єфімової) перша зустріч з Романною, матір'ю Любчика, відбулася під час навчального тренінгу «Розвиток громади та практика адвокатства» який проходив у школі «Малюк». Зважаючи на мій графік роботи у цей час, я могла брати участь у цьому семінарі лише один день. Але я була з нею у групі під час виконання однієї справи. Наше завдання полягало в тому, аби визначити та обговорити проблеми, пов'язані з роботою зі «складними аудиторіями». Романна була лідером нашої команди, вона брала активну участь у роботі, а також презентувала її результати. Вдруге ми зустрілися в «Малюку», коли Романна прийшла, аби забрати Любчика додому. Я попросила її дозволу на те, щоб поспостерігати за Любчиком, сподіваючись, що наша попередня зустріч стане запорукою позитивної відповіді, хоча й знала, що можливе й протилежне. Після того, як ми зручно влаштувалися в актовій залі (хоча я трохи нервувалася), я відкрила Романні свої наміри. Вона уважно вислухала мене, потім сказала, що вона не заперечує, і так, навіть більше, що їй приємно почути від мене таку пропозицію.

Я запитала, чи можу відвідати її вдома; вона знову відповіла: «Так». В середу 7 квітня 2004 року о 15:00 Романна, Любчик і я пішли до їх будинку. Попри те, що раніше він не заперечував проти моєї присутності, він зачинив вхідні двері переді мною. «Любчику, ти ж дозволиш мені увійти до своєї оселі, чи не так?» – спитала я. Романна сказала: «Мій син – справжній чоловік. Він спочатку щось обіцяє жінці, а потім боїться виконати свою обіцянку». Вона відчинила двері, і я увійшла.

Ми зайшли до кімнати, в якій Любчик жив разом зі своєю сестрою Даною. Вона також відвідує «Малюк» у групі, яку веде вихователька, котра раніше працювала з Любчиком. В кімнаті багато іграшок, книжкова полиця, два ліжка і велика пухнаста кішка в м'якому кріслі. «Любчику, хто це?» – запитала я. «Муся», – відповів він. Романна сказала: «Муся – наш найкращий психіатр. Муся добре відчуває настрої Любчика і часто допомагає йому краще почуватися». Ми залишили Любчика в його кімнаті, щоб він вивчив подарунки, які я принесла, і ми пішли до більш зручного місця для розмови – до кухні.

Романна зварила каву і почала розказувати свою історію:

«Любчик – наша перша дитина. Ми з чоловіком з нетерпінням очікували на його появу, і були дуже щасливі, коли він нарешті з'явився. Він був цілком здоровою і красивою дитиною. Він швидко навчився спілкуватися, але все дуже швидко змінилося. Проблеми почалися, коли Любчикові було два роки. Довгий час ми не могли зрозуміти, чому це сталося, і як ми можемо цьому зарадити. Лікарі надавали нам суперечливу інформацію. Деякі казали, що вони не бачать жодних проблем; інші, – що дитина дуже хвора, і ніщо їй не допоможе. Ми з чоловіком прийняли рішення: Якщо є навіть один шанс, ми битимемося за нього. Ми не «зачинилися», аби залишитися з проблемою на самоті. Ми почали шукати допомогу в усьому світі – будь-яку!

Наші родичі, друзі, друзі друзів робили все, що могли для того, аби нам допомогти. Одного разу хтось згадав про школу, в якій використовується цікава методика піклування про дітей. Набагато раніше, ще до того, як ми побачили, що з Любчиком щось не так, ми говорили про те, аби віддати Любчика туди. Але якось ми про це забули. Коли йому виповнилося 4 роки, і він потребував оточення дітей свого віку, ми відвідали спеціалізований дитячий садок для дітей з порушеннями мовлення. Директор дитячого садка не заперечувала, але вихователька і методист мали сумніви щодо нашого Любчика. Вони сказали, що він «не їхня дитина».

ПМПК рекомендувала нам навчати хлопчика вдома. Тоді ми згадали про цю незвичайну школу. На той час вона переїхала до нового місця і мала назву «Малюк». Директор цієї школи, пані Христина, зарахувала нас, і Любчик почав відвідувати дитячий садок разом з іншими дітьми його віку.

Любчик – дуже цікава дитина. Він має унікальні навички. Наприклад, коли йому було лише 2,5 роки, я показала йому головоломки, які вміщували 15 деталей у рамці. Він побачив, як я їх складаю і миттєво склав їх разом, але по-іншому. Він брав одну деталь і клав її у певне місце, яке згодом, як з'ясовувалося, було точно відповідним місцем. У віці 5 років Любчик почав визначати час за положенням стрілок на годиннику. У нього були й інші просторові навички. Коли я була на роботі, він приходив до мене, безпомилково знаходячи офіс. Його забавляє, коли люди не можуть знайти правильний шлях. Одного разу ми з його бабусею пішли на автобусну зупинку хибним шляхом. Він показав нам, куди потрібно йти і засміявся. Коли пізніше ми сиділи на кухні, пригадали: «Пам'ятаєш, синку, як ми ледве не сіли не в той автобус?» Він лише засміявся.

Йому також подобаються механічні речі, особливо поїзди. Завдяки їм, він навчився рахувати. Любчик пильно стежить за усім, що пов'язане з часом. Він все рахує і починає хвилюватися про кількість днів, що залишилася до свят, годин – до годування тварин, часу, коли мені потрібно приймати ліки.

Йому дуже подобаються вірші. Особливо він полюбляє книгу письменника Симоненка *«Подорож до країни Навпаки»*. Це віршована історія, де все заплутано. Він дуже любить, коли я йому читаю. Йому також подобається вивчати дитячу енциклопедію. Ми багато мандруємо, багато чого дізнаючись про нашу землю. У нас багато фотографій. Давайте я вам деякі покажу. [Ми переглянули кілька альбомів з прекрасними фотографіями краєвидів, усміхнених і серйозних облич членів родини].

Ми дуже сподіваємося, що з часом все буде гаразд. Я вважаю його в цілому нормальною людиною, з якою я розмовляю однією мовою. Проте, я також розумію, що Любчику потрібно краще адаптуватися до життя у майбутньому. Я думаю, що разом ми вирішимо всі проблеми».

Багато з того, про що я дізналася, Оксана знала раніше за мене. Швидко пролетіли 2 години. Романні й Любчику було потрібно забирати молодшу сестричку Любчика з дитячого садка. Він нагадував про це мамі кілька разів. Ми вийшли з будинку і попрощалися.

«ШАНС» – НДО БАТЬКІВ

«Шанс» – це недержавна організація, створена групою батьків. З дозволу місцевого відділу освіти вони заснували реабілітаційний центр під назвою «Навчально-оздоровчий центр» в місті Біла Церква Київської області. Пізніше при Центрі вони створили НДО «Шанс». Місцевий відділ освіти надав Центрові приміщення у колишній будівлі дитячого садка. Спочатку вони брали лише дітей з церебральним паралічем, однак пізніше відкрили його для дітей з іншими порушеннями у розвитку і створили заклад на зразок дитячого садочка. Згодом налагодили зв'язки з початковою школою, аби діти мали змогу продовжувати свою освіту в загальноосвітній системі.

Вже вечір одного з квітневих днів (2004 р.), коли я (Наталія Софій) приїжджаю до Навчально-оздоровчого центру. Це мої перші відвідини, хоча я давно знайома з Володимиром Крижанівським, директором Центру, і його заступником з навчальної роботи Тамарою Луценко. Нас поєднала наша спільна робота з дітьми з особливими потребами, прагнення допомогти їм навчатися в загальноосвітніх класах. Ми разом працювали у багатьох проектах.

Я поспішаю знайти Центр. Наближається час проведення засідання правління Центру, а я хочу зробити фотознімки. Я підхожу до типового двоповерхового будинку дитячого садка, який оточує подвір'я з деревами й травою, які вже починають зеленіти. Очевидно, що весна вже прийшла. На асфальтовій доріжці я бачу двох дітей, хлопчика і дівчинку в інвалідному візку, обом років 9 або 10. Я гукаю до них і питаю, як знайти вхід до Центру. Хлопчик пояснює, що мені потрібно пройти повз Центр і знайти темно-сині ворота. Незабаром я бачу ці ворота, за якими Тамара йде мені назустріч. Ми вітаємося, і Тамара поспішає провести мене до пана Володимира. Вони обоє щойно повернулися з Харкова на засідання правління, яке призначено на 14:00. Всередині Центру я бачу чисті приміщення, що виглядають особливо яскраво і чисто, бо світить сонце, а, можливо, тому що Центр невдовзі відвідають члени Комісії Верховної Ради, а може просто тому, що воно все так і є. В коридорі стоять інвалідні візки, але дітей немає. «Наші діти щойно пішли на заняття з вихователями», – каже Тамара, неначе прочитавши мої думки.

Ми дістаємося кабінету пана Володимира, який нас щиро вітає і представляє пана Валерія – менеджера Центру. Володимир запитує про мої плани. Я кажу, що хотіла б провести інтерв'ю з ним і Тамарою, а також прошу дозволити мені бути присутньою на засіданні правління. Я користуюся нагодою і передаю їм бюлетені Міжнародної Асоціації «Step by Step», а також примірник *Стандартів програми «Крок за кроком»* і *Стандартів для учителів* – публікацій, про які мене просила Тамара. Володимир погоджується і пропонує мені піти в один з куточків активності Центру для проведення інтерв'ю.

Інтерв'ю з паном Володимиром і пані Тамарою

Інтерв'ю з директором Навчально-оздоровчого центру «Шанс» Володимиром Крижанівським і заступником з навчальної роботи Тамарою Луценко.

Пані НАТАЛІЯ: Володимир, розкажіть мені, будь ласка, про Білоцерківське Товариство дітей з особливими потребами і їхніх батьків. Коли його було створено і з яких причин?

Пан ВОЛОДИМИР: Нашу організацію було створено в лютому 1995 року, але, звичайно, створено не за один день. Цьому передувало багато подій. До розпаду Радянського Союзу батьки дітей з особливими потребами, такі як я, мали можливість звертатися по лікування куди завгодно. Після розпаду Союзу можливості скоротилися. В 1993 році я побачив по телебаченню програму про новий спосіб лікування дітей з церебральним паралічем із застосуванням спеціальних костюмів. Як вам відомо, коли батьки чують про щось нове, вони одразу ж хочуть цього, і я – один з таких батьків. Тому я поїхав до Москви і поговорив з професором Семеновою, автором цього методу. Однак, у мене не було грошей, аби направити свою дитину туди на лікування. Це коштувало б дуже дорого, навіть попри те, що в нас були в Москві родичі, у яких ми могли жити.

Одна з ідей, про яку Семенова мені розповіла, було створення батьками Лікарні № 18 в Москві. Вона порадила мені створити щось подібне в Україні. Тоді я не думав про організацію. Я взяв документи про її метод, приїхав додому і пішов на зустріч з начальником міського управління охорони здоров'я. Вона сказала мені, що можливо створити такий центр в якості одного з філіалів дитячої лікарні, яка на той час будувалася. Я хотів створити центр, а не НДО.

Однак, час минав, і нічого не змінювалося. Я пішов до виконавчого комітету, де мені сказали: «Якщо ви хочете щось зробити, спочатку створіть НДО. НДО має більше юридичних повноважень і більше можливостей». Я зустрівся з керівниками усіх НДО у Білій Церкві: Дитячого фонду; НДО людей з обмеженими можливостями, «Фенікса»; Червоного Хреста. Я думав, що цю відповідальність може взяти на себе якась існуюча НДО. Однак, кожна з них мала свої власні напрями роботи. Тоді я розпочав збирати батьків. Їх було небагато, може 15 осіб. І ми всі сказали: «Давайте щось зробимо!»

Пані НАТАЛІЯ: Як ви знайшли інших батьків?

Пан ВОЛОДИМИР: Через НДО. У відділі статистики дитячої лікарні зареєстровано всіх дітей із церебральним паралічем у віці до 14 років. Це – конфіденційна інформація, але я її отримав. Неврологом у цій лікарні працює моя подруга, син якої має церебральний параліч. Вона мені допомогла. Тоді я обдзвонив батьків. Батьки допомагають мені з 1994 року. В лютому 1995 року ми провели зустріч. На той час батьків було близько 40. Ми створили організацію з уставом, за яким працює «Фенікс».

Пані НАТАЛІЯ: Тобто, головна причина створення асоціації батьків полягала в тому, що продовжувала існувати потреба в лікуванні?

Пан ВОЛОДИМИР: Так. Наприклад, якщо дитина не рухається, її можна вилікувати, і про неї можна піклуватися, і вона може самостійно відвідувати школу. Головна мета полягала у потребі вилікувати дитину. Однак, у той час я не думав про жодні організації. Я не бачив, якими можуть бути цілі нашого центру, звідки брати кошти.

Пані НАТАЛІЯ: Хто ви за освітою?

Пан ВОЛОДИМИР: Інженер. Пізніше я зустрівся з Тамарою. Ми поставили перед міською радою вимогу прийняти рішення стосовно відкриття нашого Центру. Ми зустрілися з представниками організації батьків «Джерело» зі Львова. Вони вже розпочали свою діяльність. Ми поїхали до Львова для вивчення їхнього досвіду. Ми дійшли висновку, що не зможемо вирішити це питання лише з медичної точки зору. Це комплексна проблема, що потребує комплексного підходу. В якості моделі ми взяли приклад львівського «Джерела», але зі своїм власним підходом.

Пані НАТАЛІЯ: А в чому полягала відмінність?

Пан ВОЛОДИМИР: Відмінність полягала в тому, що в них був сильний спонсор з Канади. Нам доводилося покладатися на свої власні ресурси. Я вважаю, що це був правильний крок, оскільки зараз ми маємо більш гарантоване фінансування.

Пані НАТАЛІЯ: В чому полягали інші відмінності?

Пан ВОЛОДИМИР: Іншою є специфіка роботи Центру. При народженні дитина може мати особливі потреби, а це не завжди очевидно. Ми зробили наголос на ранній діагностиці та втручанні. Діагноз дитині необхідно поставити раніше, аби не втратити потрібний момент. У нас є шляхи, що допомагають визначити таке захворювання з самого початку. Одна з унікальних рис нашого Центру полягає в тому, що ми надаємо послуги не лише дітям, які відвідують Центр, а й новонародженим.

Пані ТАМАРА: З педагогічної точки зору ми відрізняємося від Львівського центру тим, що ми окреслюємо освітні стандарти. З самого початку ми наполягали на тому, аби місцевий орган освіти дозволив нашим дітям навчатися разом з дітьми з певної школи, і щоб учителі забезпечували Державні освітні стандарти на основі індивідуалізованого навчання. У нас вже є два випускники. Андрій Ткаченко продовжує навчання в технічному коледжі. На жаль, за станом свого здоров'я Галя не може продовжувати навчання в школі, але в неї є свідоцтво про неповну середню освіту.

Пані НАТАЛІЯ: Це означає, що ви обрали шлях навчання за індивідуалізованими програми вдома, чи не так?

Пані ТАМАРА: Ми обрали такий шлях, бо не маємо впевненості у тому, як ще це можна зробити. В 1995 р. ми заснували організацію, а в 1996 р. створили Центр. А потім нам потрібно було налагодити зв'язок з освітою. Завдяки Управлінню освіти та міській адміністрації ми отримали дозвіл на проведення навчання учителів початкових класів у їх вільний час. Це були учителі, які працювали в нашому Центрі, котрі отримували платню від держави. Наших дітей офіційно прийняло до школи. Однак, коли наші діти підросли, ми постали перед проблемою підготовки до системи навчання окремих

предметів. Ми не могли приймати на роботу учителів фізики, хімії, біології та інших предметів лише для п'яти дітей. Коли наші діти перейшли до 5 класу (середньої школи), вчителі школи, до яких були направлені наші діти, почали відвідувати наш Центр для навчання. Однак, зараз ми переїхали до нового будинку, тому ми співпрацюємо зі школою № 20, яка розташована поруч. Починаючи з листопада цього року ми приводимо дітей на уроки до цієї школи.

Пан ВОЛОДИМИР: Ми говоримо про комплексне навчання, інклюзивну освіту. Ми знайомі з діяльністю Всеукраїнського фонду «Крок за кроком» з 1996 року. Ми переконалися в тому, що таке навчання є оптимальним для наших дітей. Це – найкраща форма навчання. Насамперед, ми спостерігали велику відмінність між навчанням дітей вдома і навчанням у Центрі. Головна перевага полягає в тому, що, навчаючись у Центрі, діти навчилися краще спілкуватися.

Пані ТАМАРА: Ми бачили всі переваги і всі обмеження навчання в Центрі. Перевага Центру полягає в тому, що тут діти почали спілкуватися в соціальному плані, використовуючи слова і жести. Ці діти мали різні рівні особливих потреб, але всі вони мали розумні очі, якими дивилися на світ. Однак, ми розуміли також, що не все можемо зробити тільки в Центрі. Наприклад, учитель фізики не може принести до Центру все обладнання, яке потрібне для експериментів; учитель хімії не принесе всі реагенти; учитель біології не створить гербарій тощо. Ми хочемо подякувати колективам шкіл № 5 і № 20 за створення умов для залучення наших дітей. Звичайні учні цих шкіл мали змогу приходити до нашого Центру і спілкуватися з нашими дітьми. Діти працювали на комп'ютерах, вони разом росли. Створилася дитяча громада. Інтеграція проходила доволі легко. Вчителі були готові; готовими були також діти й батьки здорових дітей. Не було неприйняття наших дітей. За словами учителів, у їхніх класах існує така умова: якщо здорові діти закінчили виконувати свої завдання, їм дозволяється працювати з дитиною з центру реабілітації!

Пані НАТАЛІЯ: А ви пам'ятаєте перших дітей, які пішли з Центру до звичайної школи? Які в них були емоції?

Пан ВОЛОДИМИР: Що стосується дітей, які йдуть до школи, то у нас немає жодних проблем. Проблеми виникають, коли діти приходять з дому до Центру. Вони не одразу входять до колективу. Вони ще не знають, як поводитися. Один хлопчик з Фастова був досить розумний, і він пішов до групи дитячого садка. З цього приводу було спеціальне святкування. Він кинувся зі свого місця, не знаючи, як

поводитися. Після свого досвіду перебування у Центрі діти йдуть до звичайної школи без явних побоювань. Можливо, десь всередині вони відчують певне хвилювання, але зовні цього не помітно.

Пані ТАМАРА: Але тут вони готуються до школи. У наших дітей є церемонії першого та останнього дзвоника, а також більш значні святкування. Нас завжди запрошують. Старші учні допомагають привести наших дітей до актового залу. Проблеми виникають з батьками. Батьки по-різному оберуть рівні розвитку і здібності дітей. Ми намагаємося переконати їх, що їм краще віддавати дітей до школи.

Пані НАТАЛІЯ: Це значить, що батьки не хотіли, аби їх діти ходили до звичайної школи?

Пан ВОЛОДИМИР: Вони боялися. Деякі батьки відчували, що їхні діти загубляться у звичайній школі. Деякі боялися показувати своїх дітей: «Люди вказуватимуть пальцем на мою дитину». Це був такий етап, коли вони хотіли сховати своїх дітей і не показувати їх. Діти переконували батьків, кажучи: «Тато, мамо, я хочу ходити до звичайної школи». Оскільки діти були до цього готові, вони спілкувалися з іншими дітьми.

Пані НАТАЛІЯ: Скажіть, будь ласка, від самого початку роботи Центру, ви групували батьків залежно від діагнозу їх дітей? І чи ви це робите зараз ?

Пані ТАМАРА: Ми не можемо обмежуватися категорією дітей з церебральним паралічем. Зараз ми працюємо з батьками, чиї діти страждають на епілепсію і синдром Дауна. Цим дітям нікуди йти. Тому ми внесли зміни до свого уставу і зараз приймаємо всіх дітей. Причина того, чому непотрібно мати два чи три Центри в одному місті, полягає в тому, що в одному місці можна краще акумулювати людські та інші ресурси.

Тут нам довелося зупинитися. Час було йти на засідання правління.

Засідання правління Центру

Засідання правління «Шансу» проходило в одному з конференц-залів Центру.

За столом сидять дев'ять членів правління; шість мам дітей з особливими потребами; а також Тамара, Володимир і Валерій. На столі – чашки, печиво й кава. Пан Володимир зауважує, що «якісь ви сьогодні невеселі». «У нас недостатньо часу», – відповідає хтось. «Але ж це чудово», – каже Володимир. «Це означає, що ми щось робимо!» Після обрання секретаря, Володимир визначає питання, які, як він сподівається, вони обговорять:

- Тренінг, який відбувся.
- Організація «Ходотон».
- Організація поїздки дітей до Польщі.
- Інше.

Пані Валя, яка опікується дітьми старшого віку, доповідає про результати тренінгу. Вона коротко розповідає про тренінг з розвитку навичок лідера, який було проведено для дітей. Вона зазначає, що у тренінгу брали участь батьки, а також 13 дітей з Центру. Пані Валя каже: «Деякі тренери були здивовані, побачивши таку аудиторію, хоча це їм багато розказало про дітей.

Пані Марина, молода матір, яка сидить поруч з нею, каже: «Діти з церебральним паралічем мислять по-іншому. Необхідно спеціально готувати тренерів для роботи з такими дітьми». Марина радісно усміхається і каже: «Маленькі діти були такі активні!»

Пані Валя продовжує говорити про нещодавній тренінг, включаючи навчання, що проводили шведські тренери (у якому, з жалем констатує Валя, брали участь лише п'ятеро батьків). Пані Люда, ще одна мати, яка брала участь в тому тренінгу, каже, що вона дійшла висновку про свою власну дочку Анюту: «Неможливо втримати їх від досягнень». «Так це ж дуже добре», – голосно каже пані Ольга, – «але чи запропонували тренери якісь спеціальні методи роботи з такими дітьми?» «Звичайно», – каже Валя, і говорить про конкретні шляхи навчання дітей з особливими розумовими потребами, як користуватись громадським транспортом і робити інші речі.

Пані Марина коментує: «Ми маємо приділяти більше уваги розвитку навичок самообслуговування. Нам необхідно навчити дитину, як робити домашні справи – як різати, як користуватись телефоном, ось такі речі». Марина згадує останню поїздку до Німеччини, де вони бачили, як дітей з розумовими порушеннями беруть до магазину для того, аби купити продукти і приготувати вечерю. Тоді вони разом погоджували меню, готували їжу і разом вечеряли. Марина додає: «Нам також необхідно обладнати в нашому Центрі кімнату доведення, де ми зможемо навчати дітей побутових навичок».

Пані ЛЮДА: Таким чином, ми, батьки, дуже хочемо надавати «надмірне піклування». Я це розумію. Я намагаюсь з цим боротися. Я йду до сусідки і сиджу в неї 30 хвилин, поки моя дитина залишається вдома одна.

Пані МАРИНА: В мене не було іншого виходу, коли моя дитина на милицях. Я сказала: «Якщо він хоче вижити, він виживе!» Насправді, мені потрібно заробляти на життя! Я лишала його зі своєю маленькою 18-місячною дочкою. Але я знала, що моя дитина відповідальна!

Матері почали ділитися подібними спогадами, але інші квапили: «Говоріть швидше. Час швидко спливає!» Володимир спробував підсумувати: «Отже, давайте подивимося, чи ми погоджуємося. Ми продовжуємо тренінги. Ми працюємо з тренерами і батьками, аби спонукати батьків працювати активніше». Потім Тамара розповіла про тренінг з розвитку навичок лобювання, який було заплановано на травень в рамках програми «Крок за кроком».

ПАН ВОЛОДИМИР: Давайте поговоримо про візит членів Комісії Верховної Ради, який заплановано на 22 травня. Цей візит може виявитися дуже важливим для Центру. Верховна Рада затверджує бюджет. Важливо зараз визначити всі наші потреби. І ще, до нашої організації почали виявляти інтерес деякі інші організації. Нещодавно сюди приходили представники Жіночого клубу. Вони теж хотіли б нам допомогти. Нам необхідно виконати в Центрі багато роботи, але, з якоїсь причини, дуже важко залучити батьків до цієї роботи!

Пані ІРА: Давайте надамо батькам можливість вибрати дні, коли працювати на травневі свята, або компенсувати грошима, щоб ми могли найняти когось іншого. Давайте подзвонимо їм усім і запитаємо ще раз.

Пані МАРИНА: Правильно, але це все залежить від наявності бази даних! Нам потрібно її закінчити!

ПАН ВОЛОДИМИР: Ми поговоримо про це, але зараз повернемося до першого питання. Послухаємо пана Валерія, який брав участь у двох навчальних семінарах. Перший – тренінг з усунення перешкод, а другий тренінг був присвячений питанням пошуку фінансування.

ПАН ВАЛЕРІЙ: Львів'яни розробили метод аудиту використання коштів, який і ми можемо впровадити в Білій Церкві.

Пані МАРИНА: Про що ми говоримо? У нас навіть туалетів у громадських містах немає!

Пан ВОЛОДИМИР: У мене є ідея стосовно усунення перешкод. Нещодавно я зустрів Таню Манілову, яка пересувається у інвалідному візку. Вона може поговорити про перешкоди. Така комісія в місті створюється. До неї має увійти один представник від НДО. Таня може стати членом цієї комісії. В нашому місті ситуація критична. На все місто є лише два світлофори зі звуковим сигналом!

Пан ВАЛЕРІЙ: Тренінг з питань пошуку фінансування проводили експерти США, використовуючи американський досвід. З багатьох точок зору цей досвід неприйнятний для нас – країни з іншою економікою і законами. Але для себе я зробив такий висновок: якщо уряд піклується про таких людей, йому можна довіряти. Ще один висновок, який я зробив: здається, що в США прийняли наш досвід створення піонерських організацій. Я маю на увазі досвід волонтерів. Близько 70% молодих людей бере участь в таких програмах, а ми, на жаль, втратили це. Крім того, американський тренер сказав так: «Революція, ймовірно, розпочнеться завдяки кільком небайдужим патріотам». Який результат нашої участі в цій навчальній програмі? Зараз ми готуємо два проекти. Мета першого проекту – створити механізм співпраці між структурами бізнесу, урядом та НДО для вирішення соціальних питань. Проект передбачає створення моделі співпраці між цими трьома секторами, що дасть можливість визначити спільні проблеми і об'єднати зусилля заради їх вирішення. Другий проект надає Інтернет підтримку для обміну досвідом та інформацією. Але, звичайно, насамперед, нам потрібен комп'ютер і доступ до Інтернету.

У цей момент у дверях з'являється 20-річна жінка і запитує: «Хто тут Оля?» «Я – Оля», – відповідає одна з мам. Оля радісно каже іншим: «Це – новий член, мати, яку я нещодавно зустріла. Прошу, сідайте з нами. Послухайте, ми незабаром закінчимо, а потім зможемо поговорити з вами». Мати приєднується до групи і слухає розмову, яка перейшла до обговорення списку дітей для поїздки на Зимові ігри до Польщі. Знову ж таки, виникає питання створення бази даних, відсутність якої ускладнює підготовку. Люди квапляться. Збори тривають вже близько години.

Пан ВОЛОДИМИР: І останнє питання – що нам робити з «Ходотоном»? Будемо його організовувати цього року чи ні? Я розумію, що ми поспішаємо, але давайте вирішимо це питання, і якщо «так», ми розглянемо це детальніше на наступному засіданні правління.

Пані МАРИНА: Я вважаю, що це зробити необхідно! Минулого року одна матуся 16-річного хлопчика з церебральним паралічем сказала, що її син чекав на цю подію цілий рік. Для деяких дітей це єдина можливість вийти на вулицю і бути серед інших людей!

Вони погодили дату проведення наступного засідання правління. Пані Марина була дуже засмучена через те, що не зможе бути на ньому присутня, однак інші сказали: «Одне пропущене засідання – не кінець світу!» Пані Тамара пішла говорити з молодою мамою.

НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

У 2002 році кількість дітей з відхиленнями у розвитку шкільного віку (6-17 років) в Україні сягнула 110 000 (за різними джерелами). Існуюча система спеціальної освіти задовольняла потреби лише 20% цих дітей. Діти з особливими потребами, які отримували офіційну освіту, розподілялися на такі категорії:

- Близько 7 200 (приблизно 7%) були прийняті у спеціальні класи у звичайних школах, і з ними працювало 500 учителів звичайних шкіл.
- Близько 60 500 дітей з відхиленнями у розвитку (55%) було прийнято до 393 спеціальних шкіл (інтернатів) різних типів, де з ними працювало приблизно 10 900 спеціальних педагогів (дефектологів).
- Приблизно 40 000 (35%) було прийнято до звичайних класів звичайних шкіл, більшість з них отримувала відповідну корекційну та реабілітаційну допомогу. Більшість цих дітей мала розумову відсталість та затримки психічного розвитку.

Знайти інформацію про кількість дітей з особливими потребами, які не отримують жодної формальної освіти в Україні, виявилось неможливо. Вважалося, що більшість дітей з особливими потребами шкільного віку отримували якусь формальну освіту. 16 000 дітей з особливими потребами перебували в 179 відповідних дитячих садках, і 60000 дітей з відхиленнями у розвитку відвідували спеціальні групи у 1 400 звичайних дитячих садках. Це давало їм відправну точку для інтеграції до загальної системи освіти. Це була унікальна особливість системи дошкільної спеціальної освіти України.

Законодавство

В Україні не було ніяких законів, які б передбачали безпосередню підтримку інклюзивної освіти. Тільки в останній час потреба в інклюзії дітей з особливими потребами почала привертати увагу громадськості. «Національна Доктрина розвитку освіти в Україні в XXI ст.» окреслила перспективи розвитку всіх форм освіти для дітей з особливими потребами, включаючи можливість їх інклюзії. Рівний доступ до високоякісної освіти цих дітей і молоді в «Національній Доктрині» було оголошено одним з пріоритетів. В розділі, що передбачає *рівний доступ до якісної освіти*, є частина про освіту дітей з особливими потребами, в якій декларуються наступні принципи:

- Доступна, безкоштовна освіта для дітей з відхиленнями у розвитку.
- Виявлення та діагностика дітей з відхиленнями у розвитку.
- Різноманітні форми освіти дітей з відхиленнями у розвитку.
- Розвиток систем підтримки батьків.
- Створення мережі освітньо-реабілітаційних центрів.

Серед головних документів, які визначають державну політику, що підтверджує право на освіту для всіх, були такі:

- Конституція України (28 червня 1996 р.), Стаття 53.
«Кожний має право на освіту. Загальна середня освіта є обов'язковою». Ця Стаття передбачає надання безкоштовної і доступної освіти на всіх рівнях: дошкільної, початкової, середньої та вищої освіти.
- Закон «Про освіту» (4 червня 1991 р.), Стаття 51 *Про права учнів*, Стаття 60 *Про права батьків*. Тут декларується, що учні і батьки дітей (молодших 17 років) мають право обирати навчальний заклад.
- Державна національна програма «Освіта (Україна в XXI ст.)» (1991 р.), в межах «*Пріоритетів реформування середньої освіти*», закликає до «...покращення освіти дітей з особливими потребами в різних навчальних закладах».
- Закон «Про загальну середню освіту» (1999 р.) гарантує середню освіту всім дітям і визнає право на групове і індивідуальне навчання.

Було також кілька інструкцій Міністерства освіти і науки України, а також обласних органів освіти про проведення експериментального вивчення різних аспектів інклюзивної освіти дітей з особливими потребами. Нещодавно було розпочато роботу з розробки пакету необхідних законодавчих документів (*Проект «Положення про організацію інтегрованого навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітніх (дошкільних) навчальних закладах»* тощо).

Ставлення до дітей з особливими потребами

В радянський період в Україні було неможливо знайти дитину з особливими потребами у будь-якій звичайній школі. Доля цих дітей була проста – або залишатися вдома з батьками, або бути направленою до інтернатів (термін, що використовується стосовно різних типів шкіл-інтернатів: для дітей-сиріт, або дітей з особливими потребами, де вони жили й отримували базову освіту та професійну підготовку), які часто рекомендували батькам, як тільки дитині ставили діагноз «дефективна». Цих немовлят, від яких відмовлялися батьки під тиском спеціалістів, направляли до притулків, якими опікувалося Міністерство охорони здоров'я та соціального захисту. У них перебували діти від народження до 4 років. Той факт, що навіть у 1999 році 38 з 45 притулків в Україні були спеціально призначені для дітей з відхиленнями в розвитку, був свідченням триваючої схильності батьків до відмови від цих дітей (*Державний звіт про умови дітей в Україні, 1999 р.*). Незважаючи на назву «будинки дитини», немовлята або дуже маленькі діти з відхиленнями у розвитку отримували надзвичайно мало спеціального піклування для розвитку в ранньому віці. Фізіотерапевт так описує своє відвідання спеціального інтернату:

«Діти з церебральним паралічем мали дуже значну затримку у розвитку, всі вони лежали в одній великій люльці. Разом лежало по чотири – п'ять дітей. Вони тут живуть – просто лежать. Можете уявити дітей з більш серйозними вадами. Вони, ймовірно, померли, не доживши до віку 4 років. Жодного виховання не було».

У віці 4 років усіх дітей оцінювала (і все ще оцінює) група спеціалістів, аби визначити заклад, куди їх потрібно направити. Дітей-сиріт без особливих потреб направляли до звичайної школи-інтернату. Два інших типи інтернатів були на вибір: (1) спеціальні школи для тих, хто вважався здатним до навчання (діти з порушеннями слуху, глухі, сліпі, з іншими порушеннями зору, тяжкими порушеннями мовлення, проблемами з розвитком моторики, ортопедичними вадами, або легкими формами розумових затримок) під егідою Міністерства освіти і науки; або (2) інтернати соціальних служб для дітей, які вважалися не здатними до навчання (дітей з тяжкими розумовими розладами, множинними відхиленнями у розвитку) під егідою Міністерства охорони здоров'я та соціального захисту.

Дітей, які лишалися під опікою своїх батьків упродовж до 6-річного віку, оцінювали психолого-медико-педагогічні консультації для визначення загального розвитку. При цьому визначалися первинний діагноз і де дитина має отримувати свою освіту.

В Радянському Союзі, де стандартизований тест з визначення розумових здібностей повністю відкидався, і психологи та учителі не могли його використовувати, дітей оцінювали на наявність відхилень у розвитку з використанням клінічної діагностичної процедури. Зазвичай, до складу діагностичних груп психолого-медико-педагогічних консультацій входили психоневролог, педагог, логопед, а також адміністратор спеціальної школи. Завдання ПМПК полягало у встановленні органічної етіології вади. З огляду на відсутність нормованих посилань на показники розвитку, кожному спеціалістові при прийнятті рішення відносно типу відхилення у розвитку доводилося покладатися на свій власний клінічний досвід. Хоча помилки можливі при будь-якому діагностуванні, такий тип оцінювання відкрив шлях особистому упередженню і людським помилкам. Мати дитини з церебральним паралічем так описує свій досвід участі у такому процесі оцінки:

«Ніхто не називає своє ім'я. Я прийшла на цю комісію. Я зайшла. Біля стола стоїть група людей. Я не маю жодного уявлення, хто є хто. Вони беруть мою дитину. Нещодавно ми ходили...очевидно, я нічого не знаю, я заплуталась... а дитина... що ви скажете? Крім того, він лякається. Він нічого нікому не говорить. Вони ставлять йому це запитання: «Яка сьогодні погода?» На дворі сонячно; сонце яскраво сяє; на небі хмари, як сьогодні, але дуже холодно. Ярік каже: «Холодно». І вони розпочинають: «О, Яріку, як може бути холодно? Дивись, сонечко сяє, небо – чисте», а він каже: «Холодно». Тобто, вони хочуть, щоб він сказав, що зараз весна, травень, тепло...так як має бути. І вони питають, яка сьогодні погода. Він відповідає: «Холодно». Можливо, йому потрібно сказати: «Сьогодні ясно». Тоді вони починають ставити питання про пори року. Вони запитують: «Ти знаєш пори року?» Він каже: «Так», – і перераховує їх. «Що йде після осені?» Він відповідає. «А що передує осені?» Він не відповідає на це. Ось і все. А коли йому показують деякі фігури... він напружується... він визначає фігури, але не може вірно їх покласти. Він викладає одну, потім відмітає її ліктем. Я знаю, що він її знає. Але їм байдуже. І це займає рівно дві хвилини. Ось і все. «Мамо, ми відправляємо вас до спеціальної школи. Ваша дитина...» – вони кажуть «затримка» чи щось подібне, а потім: «Вийдіть і зачекайте на документи». Ось і вся бесіда».

В радянські часи такий діагноз, зазвичай, був остаточним. ПМПК вищого рівня звично підтримували комісії більш низького рівня. Один з батьків описав типову відповідь зональної ПМПК, коли батьки, незадоволені діагнозом і не бажаючи відсилати свою дитину «за 300 кілометрів від дому в якусь тюрму», прийшли, аби пройти повторну оцінку: «Причин для повторної оцінки немає. Діагноз – правильний».

Зазвичай, як в радянські часи, так і сьогодні, відхилення в розвитку дітей класифікувалися за вісьмома категоріями: глухота, зниження слуху, сліпота, порушення зору, порушення мовлення, затримки психічного розвитку, розумова відсталість і порушення опорно-рухового апарату. Особливого значення надавали причинам порушення і класифікації дітей за етіологією. Органічна етіологія порушення була важлива, оскільки кожна окрема з категорій означала для дефектолога унікальний розвиток особистості дітей і потребу у методах навчання, які були б спеціально пристосовані у відповідності до дефекту. Ця концепція призвела до створення окремих шкіл для кожної категорії, з їх стандартною навчальною програмою, а також до навчання учителів спеціальних методів викладання на факультетах дефектології педагогічних інститутів України. «Дефектологія» – це радянська дисципліна, що вивчала розвиток дітей з відхиленнями в розвитку. Дослідження в цій галузі зводилися до розробки спеціального змісту програм для дітей з конкретним типом порушення. Крім того, розроблялися підручники для дітей, а також методичні посібники для вчителів, які мали працювати з ними в інтернатах.

В радянський період все оберталось навколо спроб довести світові, що Радянський Союз – «супердержава». Це потрібно було закріпити у свідомості людей. Система освіти була методом насадження ідеології. Вчителі викладали те, що їм диктувала комуністична партія. В якомусь сенсі, це робило викладання простішим: учителям не потрібно було мислити самостійно, або спонукати учнів до мислення, оцінки та критики. Крім того, були певні позитиви, які Радянський Союз приносив до своїх республік. Підвищення рівня освіти було однією з них. Стандарти встановлювалися державою, а всі учні мали їх виконувати. Загальнонаціональна навчальна програма (з відповідними матеріалами) з усіх предметів розроблялася й затверджувалася централізовано. Мета радянської системи – дати загальну середню освіту усім громадянам – була чудовою. Однак, єдина для всіх навчальна програма і один набір стандартів вели до того, що однаковість була нормою. Це також вело до виключення тих, хто не міг виконувати стандарт, надто дітей з особливими потребами. Їх виштовхували зі звичайних шкіл, виходячи з принципу, що вони відволікатимуть учителів від навчання інших учнів. Цих дітей ігнорували, від роботи з ними ухилялися, їх часто забували працівники інтернатів, населення в цілому, а іноді навіть і батьки.

Подібно до будь-якої системи, система інтернатів мала свої негативні й позитивні аспекти. Однією з головних проблем українського суспільства, тоді і зараз, були економічні труднощі переважної більшості громадян. Родини, які мали дітей з особливими потребами, зазнавали ще більший стрес і фінансове навантаження, аніж інші. Позитивний аспект полягав в тому, що в цих родин була можливість дещо знизити фінансовий тиск, віддаючи своїх дітей, яким вони були нездатні надати адекватне піклування, під опіку держави. Це особливо стосувалося людей у сільській місцевості. Професійний досвід концентрувався у спеціальних закладах, де діти могли отримати потрібну допомогу.

На жаль, спеціальні інтернати були закритими закладами. Їх не можна було вільно відвідувати, навіть батькам. Здебільшого, діти приїжджали додому на вихідні, якщо інтернат було розташовано в місті, де жили батьки. Батьки з сіл відвідували дітей кілька разів на рік.

З іншого боку, відмова віддати дитину до системи інтернатів означала, що батьки прирікали своїх дітей до домашнього ув'язнення. Через міфи про інвалідність і сором, який відчували батьки, вони інколи ховали своїх дітей вдома. До цих міфів додавалися уявлення, що діти з інвалідністю народжуються лише у людей, котрі зловживають алкоголем та наркотиками. Направлення дітей з інвалідністю до інтернатів або утримування їх вдома мало на меті те саме – ізоляцію від суспільства.

Те, що цих дітей не показували сприяло незнанню і закріплювало міфи про інвалідність. З радянських часів до теперішнього часу таблички в громадському транспорті оголошують: «Ці місця призначені для інвалідів, людей похилого віку та пасажирів з дітьми». Нічого не будувалося, аби допомогти людині в інвалідному візку. Людей з порушеннями не було ані в метро, ані в іншому громадському транспорті. Створювалася ілюзія, що держава піклувалася б про людей з особливими потребами і задовольняла б їхні потреби – якби ж такі люди в загалі існували.

Під час нашого інтерв'ю директор однієї зі звичайних шкіл зауважив:

«Ми занадто довго про це мовчали. Ми намагалися робити вигляд, начебто у нас цієї проблеми не було. Довгий час про це ніхто не говорив. Існували спеціальні дитячі садки, спеціальні школи, де перебували ці діти. Вони були ізольовані від суспільства. Суспільство не цікавила інвалідність. Держава на це виділяла гроші і займалася цим».

Відокремлення та ізоляція дітей з особливими потребами завдавали шкоди родинам. Як зауважив один з батьків:

«Знання того, що моя дитина знаходиться десь далеко в інтернаті, створює бар'єр між батьками здорових дітей і батьками дітей з особливими потребами. ... Відчувається відмінність. Батько або матір відчуває не тільки ваду своєї дитини, але й свою власну. А також відчуття провини».

Мати дитини з церебральним паралічем описала той травматичний вплив, який на неї справила звістка про розлад її дитини: вона провела наступні два роки у депресії, бо їй було надто соромно виходити зі свого помешкання.

Незнання суспільством проблем людей з порушеннями розвитку було безпосередньо пов'язане з політикою країни. Фізіотерапевт так висловила свої погляди:

«Радянський Союз завжди був ідеальною країною. Тут ніколи не дозволяли недосконалості. Якщо діти були недосконалыми, їх ховали в інтернатах або вдома».

Однак, заплющуючи очі, не усвідомлюючи існування і потреб дітей з порушеннями розвитку, держава сама стала неповносправною – сліпою і глухою до голосів тих, хто в ній живе, хто також є її громадянами.

Внаслідок такого підходу, який не припускає інклюзію, навчання спеціалістів було дуже обмеженим. Негативному впливу підпадали також й інші спеціалісти – психологи, фізіотерапевти і соціальні педагоги, які могли б визначити діагноз і надати високоякісну допомогу особам з особливими потребами; учителі, які могли б їм допомогти оволодіти функціональними та академічними навичками, і надати їм можливість увійти в життя суспільства. Під час інтерв'ю група фізіотерапевтів і учителів спеціальної освіти з нового реабілітаційного центру так прокоментувала свою підготовку: «Нас не ознайомили з жодним випадком тяжких мовленнєвих порушень, оскільки «Ви цього все одно ніде не побачите!» Фізіотерапія, спеціальна освіта, соціальна робота і трудотерапія в якості реальних професій почали з'являтися лише після розпаду Радянського Союзу. «За часів Радянського Союзу у нас не було інвалідів. Як тільки ми здобули незалежність, у нас з'явилися люди з розладами». Відтак, у нас були люди, підготовлені до роботи зі специфічними розладами в окремих закладах, і при цьому бракувало спеціалістів, які б мали навички інтегрування людей з особливими потребами у суспільство.

Окремі спеціальні школи для дітей з особливими потребами створювалися з добрими намірами. Однак, в цілому, ізолювання дітей з особливими потребами від їхніх родин і направлення їх до спеціальних шкіл завдали українському суспільству більше шкоди, аніж користі. Вони створили міфи про інвалідність і побоювання тих, у кого вона була. Вони наклеїли спрощенський і принизливий ярлик на дитину з розладом, а також на її родину. «Для того, аби виправити ці збитки, знадобиться багато часу, але цей процес в Україні вже розпочався».

Інтерв'ю з Віктором Огнев'юком

Мені (Наталії Софій) знадобилося багато часу – майже два місяці – аби зустрітися з Віктором Огнев'юком, заступником міністра освіти і науки України. Обставини кожного разу змінювалися, і я майже відмовилася від цієї ідеї. Це був час період релігійних свят (Паска, потім Трійця), а також двох національних свят – Перше травня і День Перемоги (9 травня). Люди поспішали завершити всю свою звичайну роботу. Крім того, в будівлі Міністерства освіти та науки робили ремонт, що спричиняло додаткові труднощі: неможливість додзвонитися до людей, переїзд до інших кабінетів тощо. Я отримала дозвіл на інтерв'ю, але проблема полягала у визначенні конкретної дати й часу. Врешті, після Трійці мені сказали, що краще просто прийти до міністерства і спробувати «спіймати» пана Огнев'юка. Перша спроба виявилася безуспішною. Коли я пішла туди наступного дня після обіду, то очікувала, що мене знов переслідуватиме невдача, але вирішила: «Я буду приходити доти, доки мені пощастить». Однак, цього разу заступник був на місці і погодився зустрітися зі мною. В зв'язку з ремонтом він не був у своєму кабінеті; він і його секретарка находились в одній кімнаті. Я представилася і нагадала йому про нашу домовленість. Пан Огнев'юк сказав: «Так, я пам'ятаю, і я із задоволенням відповім на ваші запитання, але у мене дуже мало часу».

Я запитала у пана Огнев'юка:

«Пане Огнев'юк, в 2001 році ви підписали розпорядження про початок педагогічного експерименту *«Соціальна адаптація та інтеграція в суспільство дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання в загальноосвітніх навчальних закладах»*. Його ініціаторами були Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» разом з Інститутом спеціальної педагогіки АПН України. Які фактори обумовили прийняття вами цього рішення у той час?»

Пан Огнев'юк відповів:

«Мені важко пригадати, що власне я відчував, коли підписував цей документ. Я вважаю, що неправильно, коли, використовуючи спеціальні інтернати або інші заклади, ми створюємо резервації для дітей, позбавляючи їх можливості бачити життя в усіх його формах, проявах тощо. І це стосується не лише дітей з особливими потребами. Здорові діти мають бачити, що в суспільстві, поруч зі звичайними людьми, які мають здоровий розум, руки й ноги, живуть діти, які потребують їх допомоги та співчуття. Для нас розуміння цієї проблеми має стати мотивуючим фактором.

Вам, звісно, відомо, що 20 років тому нашим ідеалом була «гармонійно розвинута особистість». При цьому малось на увазі, що люди недосконалі є другорядними. Це призводило до зовсім іншого ставлення до них. Сьогодні нам необхідно розуміти необхідність виступати проти такої хибної точки зору. Нам необхідно керуватися гуманістичними цінностями зовсім іншого характеру. Ми не можемо все вимірювати однією міркою, нам потрібно утримуватися від категоричних точок зору. Ідея всебічно розвитої людини здається позитивною, однак, маючи це на увазі, суспільству було необхідно приховувати тих, хто мав якісь вади.

Вони десь існували. Вони отримували певну допомогу, і деякі інваліди навіть краще жили тоді, аніж сьогодні. Буде чесно, якщо ми скажемо, що більшість населення про цю проблему не знало, тому що її від нього приховували. Саме з цієї причини сьогодні, коли дитина, яка потребує спеціальної допомоги, приходять до звичайного класу, дехто запитує: «Як це? Чому дитина, котра потребує спеціальної допомоги, вчиться разом з моєю дитиною?» У громаді існують стереотипи, з якими необхідно боротися.

Сьогодні вже немає нічого надзвичайного в тому, що такі діти приходять у класи звичайних шкіл. Однак, нам ще належить виконати дуже складне завдання: підготувати педагогів і наставників, обладнати навчальні приміщення. Всі школи будувалися таким чином, що дитині з особливими потребами було неможливо увійти до них без допомоги інших. Школи не пристосовані для таких дітей, і коледжі також. Однак, поступово ситуація змінюється на краще.

Зараз, згідно з постановою Кабінету Міністрів, розробляється програма з прийняття учнів і студентів з особливими потребами до звичайних шкіл, коледжів і університетів. Вона передбачає інклюзію в тих випадках, коли вона є можливою. Деяких дітей із церебральним паралічем неможливо навчати у звичайних школах. З іншого боку, існують різні форми цього захворювання, і в деяких випадках ми можемо створити адаптовані умови. Такі діти потребують спеціальних фізичних вправ, масажу та інших занять з корекції.

Ідея щодо використання асистентів учителів є слушною навіть для звичайних шкіл, оскільки діти відрізняються характером, сприйняттям. В деяких випадках дитина потребує індивідуальної уваги, і тут асистент учителя може допомогти. Ідея чудова. На жаль, фінансові труднощі унеможливають її втілення у життя. Можливо, одного дня цю мрію буде реалізовано.

З точки зору витрат, дитину дешевше навчати у звичайній школі, аніж у спеціальній. Єдина проблема полягає в тому, що сьогодні ми не можемо гарантувати створення необхідних умов для кожної школи, що пов'язане з тією ж горезвісною проблемою – браком коштів.

Ми маємо визнати, що без інтернатів нам не обійтися, оскільки в нас є діти-сироти без родин або опікунів. Крім того, ще існує багато небажаних дітей, особливо хворих на СНІД або інші захворювання. Деякі інтернати продовжуватимуть активно працювати. Однак, ми надаємо перевагу тому, щоб більшість дітей з порушеннями ходили до звичайних шкіл і мали змогу жити життям суспільства.

Сьогодні найбільш актуальною є проблема підготовки нового покоління вчителів, здатних допомагати дітям з особливими потребами. Без добре підготованих учителів і наставників всі наші розмови будуть марними».

Інтерв'ю з В'ячеславом Засенком

Я (Світлана Єфімова) провела інтерв'ю з В'ячеславом Засенком, заступником директора Інституту спеціальної педагогіки АПН України.

Пані СВІТЛАНА: Як вам відомо, доктор Алла Колупаєва провела опитування серед учителів загальноосвітніх шкіл і спеціальних шкіл, аби виявити їхню точку зору стосовно залучення дітей з особливими потребами у звичайні школи. Результати цього опитування свідчать, що 57% учителів звичайних шкіл і лише 10% учителів спеціальних закладів підтримують інклюзію. Чи не могли ви це прокоментувати?

Пан ЗАСЕНКО: Представники спеціальних закладів вбачають загрозу конкуренції з боку інклюзивної моделі для дітей з особливими потребами. Крім того, вчителі спеціальних шкіл вважають, що загальноосвітні школи не в змозі надати належній обсяг корекційних послуг дітям з особливими потребами.

З іншого боку, вчителі загальних шкіл виходять у своїх аргументах з власного практичного досвіду. Багато з них уже працювали з дітьми з особливими потребами. Вони стверджують, що методи, які вони використовують, цілком підходять для ефективного розвитку і соціальної адаптації дітей з порушеннями розвитку. Водночас, вони усвідомлюють складність цієї роботи і визнають, що їм не вистачає певних необхідних навичок. Підготовка педагогів для втілення інклюзії у життя робить лише перші кроки. Також дуже важливим є фактор ставлення. Українській культурі властиве співчуття до дітей з особливими потребами.

Пані СВІТЛАНА: Яка ваша точка зору на існуючу конкуренцію між спеціальними закладами і школами, які практикують інклюзію?

Пан ЗАСЕНКО: Конкуренція може існувати лише як суб'єктивне відчуття, оскільки, об'єктивно, конкуренції просто не існує. Інклюзія ні в якому разі не має на меті позбавитися від системи спеціальної освіти. Для цього існує низка причин. Найважливіша з них полягає в тому, що окремі категорії дітей є певними типами розладів не можуть бути учнями загальноосвітніх шкіл з огляду на їхній стан здоров'я або специфічну поведінку. Інклюзивна освіта може існувати лише в комбінації зі спеціальною, відкриваючи можливості для дітей з особливими потребами і задовольняючи їхнє конституційне право на те, аби мати рівний доступ до якісної освіти. Важливо підвищувати поінформованість громадськості з цього питання, оскільки ще поширені колізії полярних точок зору. Ми вважаємо, що інклюзивна освіта не може охоплювати 100% дітей з особливими потребами, як і не всіх дітей слід направляти до спеціальних закладів. Потрібен компроміс. З часом кількість дітей в інклюзивній освіті збільшуватиметься.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ФОНД «КРОК ЗА КРОКОМ»

Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» (який в цьому розділі скорочено називається ВФ «Крок за кроком») – це НДО, що було створено в Україні в 1999 році. На час написання цього документу ВФ «Крок за кроком» являє собою активну мережу, що складається з 182 дитячих садків, 164 шкіл і 33 вищих педагогічних навчальних закладів в 17 областях по всій Україні. Місія ВФ «Крок за кроком» полягає в тому, аби слугувати системі освіти України, пропагуючи цінності відкритого суспільства:

- Рівний доступ до високоякісної освіти для всіх дітей.
- Активне залучення родин.
- Участь громади у справі надання допомоги кожній дитині в розкритті свого повного потенціалу.
- Удосконалення школи з точки зору її перетворення на центр розвитку громади і агентства змін.

Визначена місія досягається, по-перше, шляхом навчання вихователів дошкільних дитячих закладів, учителів початкових класів, а також викладачів педагогічних університетів, адміністраторів шкіл, батьків і НДО; по-друге, шляхом лобіювання і захисту прав та інтересів; по-третє, шляхом проведення дослідницької роботи та розробки навчальних матеріалів.

В межах процесу реформування системи освіти України, місія ВФ «Крок за кроком» досягається завдяки реалізації програм:

- Програма навчання педагогів.
- Інклюзивна освіта.
- Програма розвитку громадсько активної школи.
- Видавнича програма.

Коротка історія

ВФ «Крок за кроком» було створено для посилення сталості у діяльності програми «Крок за кроком» і для співробітництва а зусиллях, спрямованих на демократизацію і перебудову громадянського суспільства в Україні.

1994 Програму «Крок за кроком» було започатковано в якості регіонального проекту Міжнародного фонду «Відродження» (також відомого як Національний Фонд Сороса), за підтримки Інституту Відкрите Суспільство (Нью-Йорк, США), а також організації «Children's Resources International» (Вашингтон, округ Колумбія). Починаючи з 1994 року Програма «Крок за кроком» бере участь в трансформуванні навчальної програми дитячих дошкільних закладів, що має на меті надання дітям освіти для активної участі в соціальних змінах і демократії.

1996 Виходячи з позитивних результатів оцінки впливу дошкільної методології «Крок за кроком» на розвиток дітей, «Крок за кроком» було поширено на рівень початкової школи і дитячі садки ще кількох областях України.

Маючи за кінцеву мету трансформування процесу і змісту підготовки учителів, на основі методів «Крок за кроком» було розроблено спеціальні курси і введено їх у навчальні програми педагогічних інститутів для підготовки як нових, так і досвідчених учителів. По всій Україні було створено мережу навчальних центрів з метою охопити всі освітні заклади, які працюють за методологією «Крок за кроком». В цих центрах продовжується навчання і створюються можливості для практики.

Базуючись на принципах «Крок за кроком», у школах було започатковано нову ініціативу «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами», з використанням методології «Крок за кроком».

1999 Після 3-річного перехідного періоду, програма «Крок за кроком» в Україні відокремився від Міжнародного фонду «Відродження» в якості незалежної структури і став Всеукраїнським фондом «Крок за кроком».

2000 Міністерство освіти і науки України схвалило методології «Крок за кроком» для дошкільних закладів і початкової школи, і дозволило дитячим садкам або початковим школам використовувати їх.

Після позитивної оцінки методології «Крок за кроком» для початкової школи Міністерством освіти і науки, а також Інститутом психології АПН України, методології «Крок за кроком» було дозволено використовувати на рівні середньої школи.

2001

Для підтримки роботи вчителів з інклюзії дітей з особливими потребами у звичайних класах, а також для лобювання змін в освітній політиці, ВФ «Крок за кроком», спільно з Міністерством освіти і науки, а також Інститутом спеціальної педагогіки, розробив свою експериментальну педагогічну програму *«Інклюзивна освіта»*. Цей експеримент планувалося проводити упродовж 6 років у 27 школах семи областей України.

2003

ВФ «Крок за кроком» розробив і реалізував *«Програму розвитку громадсько активної школи»*, мета якої полягала в тому, аби зробити процес вдосконалення школи засобом досягнення змін заради розвитку і освіти громад.

У партнерстві з Міжнародною Асоціацією «Step by Step» (Нідерланди) та організацією «Every Child» («Кожній дитині в Україні») (Великобританія), а також за підтримки Програми TACIS Європейської Комісії, ВФ «Крок за кроком» розробив і втілює у життя проект *«Створення модельних центрів інклюзивної освіти»*.

ВФ «Крок за кроком» отримав від Міністерства освіти і науки України акредитацію на викладання курсів для вихователів дитячих садків, учителів початкової та середньої школи, а також шкільних адміністраторів і викладачів університетів за спеціалізацією *«Інноваційна освіта»*. Це створило додаткову мотивацію для вибору вчителями курсів «Крок за кроком» в якості підвищення кваліфікації для офіційного розгляду в процесі атестації учителів.

Потенціал Всеукраїнського фонду «Крок за кроком»

ВФ «Крок за кроком» – це організація, що має статус всеукраїнської. Це означає, що вона є офіційно представлена по всій країні – у 17 областях України (більше половини). За підтримки членських внесків ВФ «Крок за кроком» видає й розсилає бюлетень всім членам та іншим зацікавленим особам. В 2003 році (як вже зазначалося вище), ВФ «Крок за кроком» отримав від Міністерства освіти і науки ліцензію на проведення курсів з підвищення кваліфікації в галузі інноваційної освіти для вчителів дошкільних закладів, початкових і середніх шкіл, а також директорів шкіл і викладачів університетів. Це означає, що українські педагоги, яким потрібно пройти атестацію (яка відбувається кожні 5 років) і закінчити навчальні курси (що також є вимогою), можуть обрати курси ВФ «Крок за кроком». ВФ «Крок за кроком» забезпечує команду тренерів у навчальних центрах або поблизу від них.

Міністерство освіти і науки та інші партнери

Для того, аби активізувати зусилля і забезпечити більш високу ефективність у досягненні своєї місії, ВФ «Крок за кроком» налагоджує партнерські стосунки з різними організаціями та НДО на місцевому, національному і міжнародному рівнях.

1. Зазвичай, партнерство з державними органами освіти відбувається шляхом пропонування консультативної допомоги (наприклад, проведення обговорень за «круглим столом») і проведення спільної діяльності (використання спільних ресурсів і зусиль, а також прийняття спільних рішень).
 - Міністерство освіти і науки України є важливим партнером ВФ «Крок за кроком». Всі освітні інновації, які провадяться в країні, потребують схвалення Міністерства. Міністерство надає допомогу ВФ «Крок за кроком» у його діяльності через розробку та прийняття методів викладання, що забезпечує законний статус ініціативам ВФ «Крок за кроком».
 - Місцеві органи освіти надають організаційну та фінансову підтримку в діяльності ВФ «Крок за кроком». ВФ «Крок за кроком» частково співпрацює з місцевими органами влади, надаючи інформацію через бюлетені ВФ «Крок за кроком».
2. Партнерські стосунки з освітніми закладами існують в наступних формах:

- Регіональні заклади з підготовки учителів надають організаційну та методологічну підтримку ініціативам ВФ «Крок за кроком» в регіонах, пропонуючи курси «Крок за кроком», розробляючи навчальні матеріали, надаючи методологічні рекомендації вчителям у регіонах.
- Важливими партнерами ВФ «Крок за кроком» є навчальні заклади, оскільки вони втілюють у життя освітні ініціативи і надають зворотний зв'язок; в якості членів ВФ «Крок за кроком» вони беруть участь в прийнятті рішень зі стратегічних питань.

3. Відносини з НДО мають такі форми:

- ВФ «Крок за кроком» налагоджує партнерські стосунки з НДО на національному і міжнародному рівнях для того, аби спільними зусиллями здійснювати зміни: ініціювати і втілювати спільні проекти; надавати послуги (тренінги, консультації) іншим організаціям; а також користуватися їх послугами.
- ВФ «Крок за кроком» є членом таких міжнародних організацій як Міжнародна Асоціація «Step by Step» (Нідерланди), Рада для особливих дітей (США), Національна Асоціація освіти маленьких дітей (NAEYC) (США), а також Національна Рада розвитку персоналу (США). Ці організації надають послуги з професійного розвитку для ВФ «Крок за кроком» і його мережі.

Інтерв'ю з Наталією Софій

Я (Світлана Єфімова) провела інтерв'ю з Наталією Софій, директором ВФ «Крок за кроком», 31 травня 2004 року. Офіс ВФ «Крок за кроком» розташований у великому та добре освітленому приміщенні, що має кілька кімнат. У тій, де ми знаходилися, було три столи, один з яких займала Наталія. Її робоче місце, розташоване праворуч від вікна, було обладнано комп'ютером, навколо якого лежали документи. На стіні висіло кілька фотографій; одна – принцеси Діани. Мені спало на думку, що наставниця в «Малюку» сказала мені, що Наталія нагадує їй Діану. «Наталія, – сказала ця жінка – має харизму принцеси Діани. Вони навіть схожі». Наталія вітає мене теплою усмішкою, і ми готові розпочинати.

Пані СВІТЛАНА: Наталія, в 2001 р. Міністерство освіти і науки підписало розпорядження, яке було ініційовано ВФ «Крок за кроком» разом з його партнером Інститутом спеціальної педагогіки АПН України, про проведення педагогічного експерименту під назвою *«Соціальна адаптація та інтеграція дітей з особливостями психофізичного розвитку шляхом організації їх навчання в загальноосвітніх навчальних закладах»*. Його планувалося проводити у 27 школах. Чи не могли б ви розповісти, як проводився цей експеримент? За яким критерієм обиралися школи?

Пані НАТАЛІЯ: Все розпочалося в 1996 році під час міжнародної зустрічі з розширення програми «Крок за кроком» у Празі, де було оголошено ініціативу з інклюзії дітей. Після цієї зустрічі ми зустрілися з директорами навчальних закладів, які працювали за програмою «Крок за кроком» з 1994 року – спочатку в дитячих садках і системі догляду за дітьми, а потім у нещодавно створених дитячих садках і шкільних структурах в Україні. (Такі зустрічі проходили щорічно після міжнародних подій). Учасники з ентузіазмом сприйняли цю ідею і виловили готовність втілити її у своїй практичній діяльності. На той час ми не мали підтримки ані з боку держави, ані з боку регулятивних органів.

Влітку 1997 року ми провели свою першу зустріч з питань розвитку. Ми запросили урядовців з Міністерства освіти і науки, а також представників обласних управлінь освіти. Їм було важко зрозуміти й сприйняти ідею інклюзії. Вони бачили загрозу для існуючої системи спеціальних закладів. Я можу з упевненістю сказати, що наші вчителі почали працювати незважаючи ні на що. Втім, ми розуміли, що без розуміння і підтримки з боку Міністерства освіти і науки ця ініціатива зайде в глухий кут. Заклади, з якими ми працювали, були державними. Їх керівники звітували перед урядовцями. Ми також розуміли, що зможемо досягти суттєвих змін лише якщо діятимемо на обох рівнях: адміністративному і практичному.

В 2000 році ми завершили свій експеримент за програмою «Крок за кроком» у початкових школах. Міністерство освіти і науки провело оцінку. Для обговорення результатів ми зустрілися з пані Людмилою Кормілиціною, начальником Управління дошкільної і спеціальної освіти Міністерства освіти. Виходячи зі свого досвіду, що всі ініціативи мають кращі шанси на виживання, якщо вони залишаються в межах експерименту, ми погодилися розпочати ще один експеримент. Для цього нам потрібно було зареєструвати всі документи згідно з діючими правилами і нормами, а також, разом з нашим головним партнером, Інститутом спеціальної педагогіки, розробити експериментальну програму. На жаль, реєстрація програми тривала цілий рік.

Якщо говорити про критерії відбору шкіл, мушу сказати, що ми на той час ми не мали якихось конкретних критеріїв. Для участі в експерименті були обрані ті школи, які вже працювали з «Крок за кроком» і почали зараховувати до своїх класів дітей з особливими потребами. Ми також відібрали експериментальні школи, які нам були рекомендовані Міністерством освіти і науки. Таким чином, ми відібрали 27 навчальних закладів, 10 з яких вже втілювали програму «Крок за кроком».

Пані СВІТЛАНА: Чи ви відчували потребу в додаткових коштах для оплати учителям?

Пані НАТАЛІЯ: Питання додаткової оплати не підіймалося. Однак, була потреба у новому фінансуванні для оплати помічників учителів. Упродовж цього експерименту Міністерство не надавало коштів.

Пані СВІТЛАНА: Яким чином ви вирішували цю проблему?

Пані НАТАЛІЯ: У нас було розпорядження Міністерства, що робило наші дії законними. Директори деяких шкіл спромоглися отримати додаткове фінансування з місцевих бюджетів для оплати посад психологів і соціальних педагогів. Ці додаткові спеціалісти могли допомагати як дітям, так і учителям. В «Малюку», дитячий садок спромігся отримати гроші на додаткову заробітну платню ще до початку експерименту. Ці гроші були отримані з батьківських пожертвувань. Батьки були у захваті від методології програми «Крок за кроком», яка використовувалася в «Малюку», і вони погодилися фінансувати помічників вихователів.

Ще одна стратегія полягала в розробці проектів, для яких ми шукали донорів. У проекті *«Створення модельних центрів інклюзивної освіти»*, що працював у двох школах, ми з партнерами платили помічникам учителів у перший рік, сподіваючись залучити державне фінансування пізніше. Так було у Білій Церкві, де ми підписали угоду з п'ятьма спонсорами. Ця угода відкрила двері для державного фінансування і створення необхідних посад.

Пані СВІТЛАНА: Чому угоду не було підписано у Львові?

Пані НАТАЛІЯ: В Білій Церкві нам від початку довелося залучати кожен зацікавлену сторону, починаючи зі шкільного рівня, і закінчуючи рівнем адміністративних структур. Ми регулярно висвітлювали питання інклюзії у місцевих засобах масової інформації. Розпорядження Міністерства не можна було ігнорувати. Воно вимагало негайної реакції від учасників. В Білій Церкві нам дуже допоміг позитивний досвід організації *«Every Child»* (*«Кожній дитині в Україні»*). В листопаді 2003 р., користуючись, нагодою, яку надав візит Девіда Роелза (*«Рада для особливих дітей»*), людини, яка допомогла нам розробити і провести оцінку, нам вдалося організувати зустріч із заступником мера Білої Церкви. Допоміг нам також директор організації *«Every Child»* (*«Кожній дитині в Україні»*) пан Володимир Кузьмінський.

Підписання відбулося не у Львові, бо там, здавалося, битву майже виграно. У Львові ми мали дуже великі сподівання, оскільки логічно було очікувати, що наші проблеми там зрозуміють. Там ініціатива з інклюзії розпочалася вже давно, і ми вже мали підтримку місцевих чиновників. Там наші точки зору підтримували начальник Управління освіти і науки пан П. Хобзей і його заступник пані К. Гороховська. Здавалося, що цей експеримент вдасться, принаймні, доки вони не пішли зі своїх посад, і нам не довелося все починати з початку. Ми хотіли провести такий експеримент, який продемонстрував би, як можна змінити офіційні позиції стосовно інклюзії.

Окремі школи, які погодилися впроваджувати інклюзію дітей з особливими потребами, почали створювати для них спеціальні класи, пояснюючи це тим, що таким чином діти з часом зможуть краще інтегруватися. Спочатку я думала, що ми можемо сприйняти це в якості проміжного кроку до справжньої інклюзії. Коли я поговорила про це з Деборою Зіглер з «Ради для особливих дітей», вона сказала: «Чи правильно буде погоджуватись на компроміс? Ти знаєш, що є правильним. Ти маєш дотримуватись свого бачення і не погоджуватись на компроміс, інакше ти можеш втратити своє бачення. Логічніше буде спробувати переконати школи все робити правильно від самого початку. Це означає, що необхідно зарахувати дітей у звичайні класи, а не створювати «ізолювані класи».

Ми часто стикаємося з проблемами, бо люди чинять опір новим ідеям. В тій ситуації нам потрібно було спробувати зрозуміти, чому вони поведуться таким чином. Зменшити їхній опір було можливо шляхом демонстрації переваг усім, хто був залучений до втілення інклюзії у життя.

Пані СВІТЛАНА: Ви пам'ятаєте якісь випадки, коли під час відвідування школи «Крок за кроком» ви бачили, що працівники все роблять не так, як треба? Що ви робили, аби покращити ситуацію?

Пані НАТАЛІЯ: Це досить болюче запитання. Удосконалення потребує часу і прийняття до уваги багатьох факторів. Серед цих факторів – ставлення людей і їхні знання. Як свідчить досвід, коли вчителі часто змінюються, якість втрачається. Для того, аби підготувати нових учителів і дати їм можливість отримати необхідний досвід, потрібен час. Важливо використовувати досвід і допомогу тих, хто добре знайомий з програмою і здатний допомогти новим педагогам. Дуже важливу роль відіграє підтримка таких людей як шкільні методисти, завучі, а також методисти з інститутів підвищення кваліфікації. Також важливо отримувати допомогу від найбільш досвідчених учителів із сусідських шкіл.

Пані СВІТЛАНА: Ви працюєте директором ВФ «Крок за кроком» вже давно. Якби можна було розподілити свою роботу на три періоди, які б це були періоди? Що відбувалося під час цих етапів?

Пані НАТАЛІЯ: Перший період тривав до 2000 року. Я стала директором в 1999 р. 5 років ми працювали в якості однієї з регіональних програм Міжнародного фонду «Відродження», і в нас ще не вистачало досвіду щодо того, як залучати працівників до організації, розробляти порядок роботи, вести бухгалтерський облік тощо. Нам доводилося вирішувати багато організаційних проблем, які не видавалися дуже важливими і які потребували багато часу.

Другий період я б назвала «виживанням». Нам довелося відмовитися від наших «звичок» отримувати більш-менш систематичного фінансування і почати пошук ресурси, щоб забезпечити життя нашої організації. Було важливо зберегти нашу автентичність і розробити проекти, які б відповідали місії нашої організації, але нам доводилося розглядати діяльність, яка не видавалася такою, що тісно пов'язана з нашою місією.

Третій був періодом подальшого розвитку організації, як професійного суб'єкта – не зачарованого власними можливостями, а такого, що допомагає іншим, розмірковує над існуючими стратегіями і практикою, а також таким, що проводить лобювання і різними шляхами впливає на політику держави. Завдяки нашій діяльності та співробітництву з органами освіти Київської області почала оформлюватись спільна програма «Особлива дитина». Ця програма працює над вирішенням проблеми підвищення заробітної платні учителів інклюзивних класів. Вона також передбачає фінансування додаткових посад помічників учителів у Київській області. Ще одним прикладом є державна експериментальна програма з інклюзії, яку нещодавно було розпочато в партнерстві з Інститутом спеціальної педагогіки за підтримки Міністерства освіти і науки.

Ми вбачали свій внесок і вплив навіть у появі терміну *інклюзія*. В Україні його не існувало. Ми доклали чимало зусиль, аби знайти відповідне слово для визначення поняття інклюзії в українській мові. І попри те, що в Україні немає відповідних нормативних документів про *інклюзію*, зараз можна часто почути про інклюзивну освіту і про необхідність здійснювати відповідні зміни у школах, у середовищі, в навчальній програмі та нормативних документах.

НАША ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Минуло понад 10 років відтоді, як Україна обрала шлях перетворення на незалежне демократичне суспільство. За цей час сталися важливі зміни в політиці. Було розроблено і прийнято державну загальнонаціональну програму «*Освіта (Україна ХХІ ст.)*», «*Національну Доктрину розвитку освіти України у ХХІ ст.*», Програму «*Діти України*», а також Закон «*Про загальну середню освіту*». Під час інтерв'ю з В'ячеславом Засенко, я (Світлана Єфімова) запитала в нього, як ці зміни впливають на українську освіту.

«З'явилися нові типи освітніх закладів: недержавні організації, комплекси, дитячі садки-початкові школи, ліцеї, коледжі, а також реабілітаційні центри для дітей з особливими потребами. Зараз розробляється новий тип освітнього закладу – «спеціальна школа-професійний коледж». Важливо, аби люди мали змогу обирати той освітній та/або професійний рівень, який вони хочуть».

Підтримали демократичні перетворення Міністерство освіти і науки, а також Академія педагогічних наук – два головних генератори національної освітньої політики, включаючи політику освіти для дітей з особливими потребами. Вони зрозуміли необхідність відійти від існуючої системи закритих спеціальних шкіл, інтернатів і спеціальних інтернатів, які були успадковані як частина радянської соціальної ідеології, на користь більш гуманістичної системи – інклюзивної освіти. Однак, інклюзивна модель освіти не всіма сприймається як альтернатива спеціальній освіті. Пан Засенко в своєму інтерв'ю підтвердив триваюче існування спеціальної освіти:

«Інклюзивна освіта не спрямована на знищення системи спеціальної освіти. Інклюзивна освіта може існувати лише паралельно, даючи дітям з особливими потребами можливість реалізувати своє конституційне право на отримання якісної освіти».

Ми бачимо компроміс у багатьох програмах. В 2001 році Міністерство освіти і науки затвердило семирічну експериментальну програму з інклюзії, розроблену Всеукраїнським фондом «Крок за кроком» разом з Інститутом спеціальної педагогіки АПН України. А в 2004 році був розроблений проект Державного стандарту зі спеціальної освіти. Його прогресивний характер вбачається в тому, що він базується на стандарті загальної освіти і, таким чином, використовуватиметься як у спеціальних, так і у звичайних школах. Однак, введення єдиного стандарту не встановлює поміркованих очікувань стосовно дітей з особливими потребами.

Підтримуючи рівний доступ до якісної освіти і право батьків обирати навчальний заклад, Міністерство науки і освіти і АПН визнають важливість співпраці між спеціальними школами та реабілітаційними центрами, з одного боку, а також зі звичайними школами – з іншого. Водночас, вони визнають, що така співпраця ще недостатньо поширена і потребує розвитку. Така співпраця може відбуватись в різних формах: тимчасове перебування дітей з реабілітаційних центрів у звичайних класах; навчання у звичайній школі з отриманням корекційних послуг в реабілітаційних центрах; навчання у спеціальних школах з подальшим навчанням у професійних коледжах.

Міністерство освіти і науки визнає інші важливі фактори інклюзії, такі як підготовка учителів до роботи в інклюзивному навчальному середовищі і створення фізичних акомодаций в звичайних школах. Під час свого інтерв'ю заступник міністра Віктор Огнев'юк зазначив:

«Сьогодні найважливіша проблема полягає у підготовці нового покоління вчителів для роботи з дітьми з особливими потребами. Без добре підготованих учителів і наставників, наші розмови [про інклюзію] будуть марними».

Як би складно не було навчати дітей з особливими потребами у звичайних школах, Міністерство освіти і науки, а також АПН були не проти альтернативних освітніх програм. Про це зазначив пан Засенко, хоча він наголосив на необхідності адаптувати такі програми до українського контексту:

«Такі програми мають позитивне обґрунтування. Хоча відмінність між програмами, що пропонуються, та існуючими програмами ніколи не 100-відсоткова, тут існують певні дуже важливі розбіжності. Різні країни пройшли різний шлях свого розвитку. У них різні цінності. Може навіть виявитися шкідливим безпосередньо переносити їх у національний контекст без перегляду і модифікації».

Умовно приймаючи альтернативні програми, Міністерство передбачає підвищення якості освіти, оскільки, як висловився пан Огнев'юк: «... Міністерство і Академія не бояться виявитися нездатними виконати Державні освітні стандарти. Такого прецеденту ще не було. Існують закони, і Міністерство бере на себе відповідальність за їх виконання, і воно це робить добре».

НАШЕ БАЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ

У контексті історії Любчика, підготовка учителів на засадах інклюзії окреслила шляхи, як зробити клас місцем, де діти з особливими потребами та інші діти зможуть отримувати максимально ефективно навчання в соціальній сфері, а також навчання на власному досвіді. Було виділено й інші стандарти програми «Крок за кроком» (наприклад, про освіту, орієнтовану на дитину, залучання батьків і громади, а також демократичну освіту), але найбільшу увагу було приділено інклюзії. Початкові школи й органи освіти України рухаються в цьому напрямі, але багато ще потрібно зробити. Тягар покращення викладання все ще значною мірою лежить лише на учителях.

Досягнення реальних позитивних змін в системі освіти можливе лише за умови значного підвищення заробітної плати учителів і гарантування важливості їхнього соціального статусу. Це – складні проблеми, з якими Україна стикається сьогодні. Фактична середня заробітна плата учителів у два з половиною рази нижча, аніж та, яка має бути у відповідності до поточних регулятивних вимог. Водночас, педагогічні кадри старішають. Швидко зростає кількість учителів, які досягають пенсійного віку. Невиконання Статті 57 (державні гарантії спеціалістам педагогічної галузі) Закону «Про освіту» породжує загрозу масових страйків. У Державній програмі «Учитель» завважується, що «...професія учителя втрачає престижність. Існує розрив між соціальною роллю учителів і їхнім соціальним статусом».

В цьому контексті, вирішення питання про підготовку учителів означає, насамперед, необхідність приділяти увагу їхній мотивації. Яку користь вони можуть отримати від навчання за програмою «Крок за кроком»? Курси підвищення кваліфікації, які проводяться в обласних інститутах післядипломної освіти обов'язкові та необхідні для атестації учителів. Вона проводиться регулярно кожні п'ять років та дає учителю змогу отримати нову класифікацію, чи підтвердити існуючу, що також є підставою для підвищення заробітної плати. Однак, немає сумніву, що учителі отримують більшу частину своєї мотивації до навчання за програмою «Крок за кроком» через природне бажання вчитися. Під час інтерв'ю після навчального семінару в Києві одна вчителька сказала: «Це навчання відкрило для нас двері до нового світу. Я із задоволенням працювала і отримувала силу для свого розуму й душі».

Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» організує щомісячні курси для учителів, які пропонуються в Центральному Інституті післядипломної педагогічної освіти, а також через мережу навчальних центрів. Наразі близько 1200 українських учителів закінчили навчальні курси з підвищення кваліфікації, організовані фондом. В 2003 році, частково аби надати сертифікатам «Крок за кроком» статус офіційних, які видають обласні інститути підвищення кваліфікації, фонд отримав ліцензію Міністерства освіти і науки України на підготовку учителів в галузі інноваційної освіти. Таким чином, Всеукраїнський фонд «Крок за кроком» отримав статус педагогічних інститутів, за одним виключенням: держава не фінансує навчання за програмою фонду. Директор фонду сказала, що це може змінитися, коли набере сили новий Закон «Про соціальні послуги». В цьому Законі говориться, що НДО можуть надавати послуги державі за плату, але формального механізму цього не запропоновано.

Окрім того, що учасники тренінгів отримують від Всеукраїнського фонду «Крок за кроком» офіційні, затверджені державою сертифікати про проходження навчання (які стають вагомим чинником під час атестації учителів), додаткову особисту мотивацію надає необхідність вивчати нове, яку відчують учителі. Це стосується вчителів, а також батьків і представників НДО. Це спеціальне навчання допомагає по-різному: спеціалісти отримують нові знання; вони активують власний досвід і більш ефективно використовують його; курси зближують спеціалістів та інших людей, сприяють встановленню відносин партнерства і розвитку відчуття спільноти. Після участі в навчальному модулі з матір'ю Любчика Романною, його вчителька Оксана сказала:

Це допомогло мені зрозуміти Романну як людину, подивитися на ситуацію її очима. Я почала розуміти її проблеми і її мотивацію до тих дій, які вона вживала. Спілкування у неформальній обстановці під час перерв також сприяло розвитку довіри. Романна висловила впевненість, що надана про її дитину інформація не використовуватиметься проти неї, а полегшить роботу в майбутньому. Таким чином, мені стало дещо легше [Оксані] зрозуміти проблеми цієї дитини, особливості її особистості та етап її розвитку».

Методи навчання «Крок за кроком» базуються на загальних принципах освіти для дорослих, коли важливо брати до уваги їхній попередній досвід, дізнаватися про їхні очікування і використовувати активні методи навчання. Тренінги у Львові та Києві були сфокусовані на учасниках, а не на тренерах. Такий підхід підвищує подальші можливості використання отриманого досвіду в реальних ситуаціях у класі, а також зробити його більшою мірою орієнтованим на дітей, аніж на вчителя. Педагог не розглядається як єдина особа, котра володіє важливими знаннями.

Ми бачили ці принципи в дії під час виконання вправи «Чотири кути» на навчальному семінарі для вчителів і керівників шкіл Голосіївського району Києва, що проводився 21-23 квітня 2004 року (описано вище).

В кожному куті кімнати ставиться позначка. На позначках написано:

1. «Діти з особливими потребами мають навчатися у тих же класах, що й звичайні діти, якщо вони здатні засвоїти такий самий матеріал».
2. «Діти з особливими потребами мають ходити до спеціальних шкіл, які задовольняють їхні специфічні освітні і медичні потреби».
3. «Всі діти, незалежно від їхніх можливостей, мають навчатися у звичайних класах».
4. «Батьки дітей з особливими потребами мають вирішувати, в якій школі повинна навчатися кожна дитина».

Учасники ходять кімнатою, читаючи висловлення.

Один з істотних методів, який використовує програма «Крок за кроком», полягає в тому, що методологія навчання частково будується на існуючому досвіді учасників, а це означає, що тренери і учасники є безцінними джерелами знань. Кожний тренінг закріплює якісь навички учасників, але водночас, він веде до змін у практиці викладання.

Перший тренінг за програмою «Крок за кроком» в 1994 р. продемонстрував, що вплив такого досвіду може виявитися дуже різним – іноді дуже корисним, іноді доволі болючим, а часом – і тим, і другим одразу. Уявіть вихователюк, які майже 30 років працюють у дитячому садку, і які досі залишаються впевненими, що навчати дітей слухатися, сприймати кожне слово дорослої людини, бути як всі – це важливо для дорослого життя, і що навчальний заклад (від дитячого садка до школи) – єдина підготовка до цього життя. Вони навчалися на існуючих цінностях тих часів, коли родини були виключені з активної участі в освіті власних дітей; коли індивідуальні відмінності не віталися, а осіб з розладами ганьбили; коли творчість приносили у жертву однаковості, індивідуальні голоси – підкоренню, розуміння – знанням, а гнучкість – суворості.

Дуже часто такий досвід виявлявся корисним. В 1994 році вихователі та вчителі школи «Малюк» з ентузіазмом сприйняли програму «Крок за кроком». Одна з причин цього полягала в тому, що з 1993 р. вони працювали за інноваційною освітньою програмою *«Лицем до дитини»*, яку запровадило і підтримувало Канадське бюро з міжнародної освіти. Ця програма базувалася на принципах, що нагадують принципи програми «Крок за кроком»: індивідуальний підхід до кожної дитини, практика, що відповідає рівневі розвитку, спостереження в якості головного інструмента вивчення дитини тощо.

Оскільки вони вже пройшли підготовку за цією програмою, вчителі з ентузіазмом сприйняли програму «Крок за кроком». Хоча вони, звичайно, продовжували орієнтуватися на свої попередні методи викладання, наприклад, метушитися заради «правильних» відповідей. Один з учителів сказав: «Ми створили нову систему оцінювання. Кожна дитина обирає свій символ (хмара, сонце, зірка), [і коли вчитель ставить бали] приклеює такий символ на свій аркуш. Дитина сприймає це як сигнал для святкування. Діти у захваті від цього».

Отже, інколи люди, які проходять навчання, і навіть тренери, мають методи, що працюють у їх випадку, але які не входять до навчального репертуару «Крок за кроком». Це було й у випадку використання знаків заохочення у класі Оксани. Поведінковий підхід до навчання вже давно використовується в Україні, і, з точки зору батьків і учителів, включаючи саму Оксану, в деяких ситуаціях він залишається корисним. В ситуації, в якій дитина знаходиться в центрі уваги, дитина сама обирає багато вправ і досягнень. Тому існує можливість для компромісу.

Вчителі, які навчаються на семінарах і розуміють важливість головних цінностей «Крок за кроком», повертаються до своїх класів і використовують нові методи. Хоча діти не мають педагогічного досвіду, вони також є джерелом підтримки одне одного. Це особливо важливо в інклюзивних класах, оскільки діти з особливими потребами мають отримувати допомогу не лише від учителів, а й від своїх однокласників. Оксана продемонструвала цей принцип, використавши приклад Любчика, як дитини, яка не може робити якісь звичайні речі без допомоги інших (згаданий вище епізод, коли Катруся читає Любчикові).

Ще один метод базується на принципі, що якщо ти бажаєш чогось добре навчитися, тобі потрібно навчити когось спільно з іншою людиною. Оксана сказала нам:

«Офіційно, у наших класах не передбачені домашні завдання. Однак, діти все ж таки отримують якесь домашнє завдання. Наприклад, іноді їм дають завдання навчити своїх батьків чогось, що вони вивчили у класі. Наприклад, одного дня вони навчали свої родини робити паперових риб. Зараз ці риби прикрашають їхні кімнати. Одна дівчина принесла рибу, яку зробили її матуся й бабуся, аби «показати й розповісти». Діти мали можливість побачити себе в ролі «добрих учителів».

Цей метод допомагає програмі «Крок за кроком» втілювати у життя важливий принцип навчання – діти навчаються більш ефективно, якщо вони готуються до того, аби навчити цього інших.

НАШЕ РОЗУМІННЯ ІНКЛЮЗІЇ

«Інклюзія» – це філософія і нова модель освіти. Ми знайшли приклад її використання в системі підтримки школи «Малюк», а також виявили, що її дедалі активніше обговорюють в різних контекстах: учені, громадські організації, учителі і шкільні адміністратори. Однак, в Україні частіше використовується інший термін: «інтеграція». Інтеграція означає поєднання різних людей. Інклюзія означає поєднання різних людей таким чином, аби гарантувати отримання ними спільної користі. Не всі розуміють цю відмінність, здебільшого, через брак досвіду з втілення *інклюзії* у життя. В Україні інклюзія протидіє довготривалій офіційній політиці, і лише зараз робляться перші кроки до реалізації та розуміння цього руху.

Цікаво, що для позначення інклюзії в школах досі не знайшли відповідного українського слова, і тому англійський термін біло транслітеровано українською. Це поняття розпочало свою еволюцію від цілковитого неприйняття до прийняття у висловлюваннях державних адміністративних працівників освіти, які підтримували загальний і рівний доступ до якісної освіти. Як вказувалося у попередньому розділі, дедалі частіше лунають висловлення, що засуджують практику ізолювання всіх дітей з особливими потребами у спеціальних інтернатах.

Які б формулювання ми не використовували для того, аби визначити відмінності між інклюзією та інтеграцією (таке як адаптація і пристосування дітей до життя в нашому соціальному середовищі), ми не повинні забувати, що маємо справу з конкретними дітьми, батьками, вчителями, які працюють з цими дітьми, шкільними адміністраторами і багатьма іншими людьми. Важливо ініціювати зміни в суспільстві, що вестимуть до нових можливостей для цих дітей, особливо можливості доступу для того, що їм потрібно, аби стати успішними дітьми й дорослими. Що інклюзія означає для них?

Більшість людей каже, що у найпростішому розумінні інклюзія означає «можливість для дитини перебувати з іншими дітьми у звичайному середовищі». Вже це було б значним досягненням для України. Однак, наголошуючи на соціальному аспекті інклюзії, ми можемо недооцінювати важливість доступу до високоякісної освіти. Для того, щоб зробити обговорення ефективним, необхідно залучати як людей з професійним досвідом, які захищають навчання у загальній школі, так і людей з професійним досвідом, які виступають за навчання дітей у спеціальних класах та закладах.

Більшість представників останньої галузі переконані, що діти із затримками у розвитку здобувають кращу освіту, коли навчаються у маленьких класах під опікою спеціалістів. У звичайному класі може бути до 30 дітей, водночас у класі спеціальної логопедичної школи – 6 – 12 учнів. Звичайно, зрозуміло, що учителі зі спеціальною підготовкою працюватимуть з окремими дітьми заради досягнення певних цілей більш ефективно. Як зазначав у своєму інтерв'ю пан Засенко: «вчителі звичайних шкіл не в змозі надати всеохоплюючу корекційну допомогу дітям з особливими потребами».

Нам, прихильникам інклюзії, складно переконливо висловити бачення тих, хто репрезентує спеціальні заклади. Дійсно, вчитель класу, в якому всі діти мають легку розумову відсталість може мати не більше навчального навантаження, аніж учитель звичайного класу, в якому є одна дитина зі значним розумовим відхиленням.

Ми маємо краще розуміти проблему, коли говоримо про відмінності між спеціальними закладами і загальноосвітніми школами, які запроваджують нову систему, що має на меті сприяти вихованню соціальних цінностей. Вибір Україною шляху до демократії і відкритого суспільства означає, що шкільна система також має бути справедливою і доступною, і не лише з точки зору фізичної доступності (наприклад, пандуси, ліфти, пристосовані туалети). Діти з особливими потребами повинні мати рівний доступ до загальнодержавної навчальної програми. Це досягається завдяки адаптації шкільних завдань, методів оцінки, навчального змісту, а також класного середовища.

Пані Оксана дає вказівки щодо наступного завдання. Дітям потрібно розподілитися на групи і вибрати геометричну фігуру певного кольору. Кожній групі необхідно розгадати «Угорський кросворд», в якому зашифровано головну діючу особу казки «Дюймовочка». Маріанна переказує Любчикові все, що каже учителька. Оксана просить аби Любчик також вибрав геометричну фігуру – маленький зелений кружечок. Оксана дає йому такий самий аркуш паперу, що й решті дітей, але цього разу завдання децю відрізняється: Кожна дитина має прочитати і написати імена персонажів казки, а також намалювати одного з них. Любчик починає працювати за столом учительки.

Нове бачення школи потребує нового бачення ролі учителя. Існує страх, що вчителю бракуватиме необхідних навичок для роботи з цими дітьми. Ще один страх полягає в тому, що діти з особливими потребами виявляться не в змозі виконувати вимог навчальної програми. Це веде до двох головних висновків. По-перше, учителів необхідно навчати використовувати спеціальні методи задля досягнення індивідуалізації. Це потребує адаптації різноманітних існуючих методів навчання. Наприклад, замість того, аби просити учня з особливими потребами виконати завдання з математики в зошиті, можна попросити, аби він виконав його з використанням реальних предметів. Це також потребує пошуку альтернативних методів оцінки. По-друге, учителям необхідно підвищити свою здатність відчувати, що кожна дитина може робити особливо добре для того, аби стати успішною і незалежною. Чи буде інклюзія вимагати від учителів виконання інших функцій спеціаліста – це вже окреме питання.

Як тільки вчитель зробить перші кроки на шляху до інклюзії, особливої ваги набирає проблема підтримки такого учителя. Важливо, аби школи надавали вчителю підтримку у його експериментальній роботі, призначити йому помічника, який би приділяв дитині індивідуальну увагу, а також заохочувати його матеріально. В своєму інтерв'ю пан Огнев'юк прокоментував це таким чином:

«Ідея щодо асистентів учителів є слушною навіть для звичайних шкіл, оскільки діти дуже відрізняються. В деяких випадках дитина потребує індивідуальної уваги, і тут асистент учителя може допомогти. Ідея чудова. На жаль, фінансові труднощі не дають змогу втілити її в життя вже сьогодні. Можливо, одного дня цю мрію буде реалізовано. З точки зору витрат, дитину дешевше навчати у звичайній школі, аніж у спеціалізованій. Єдина проблема полягає в тому, що сьогодні ми не можемо гарантувати створення необхідних умов для кожної школи, що пов'язане з тією ж самою горезвісною проблемою – браком коштів».

Але повернемося до головних героїв нашого дослідження. Можливість привести свого сина до школи «Малюк» виявилася великим полегшенням для його матері. Вона підсилила її впевненість у тому, що з Любчиком усе владнається. Звичайно, це був альтернативний варіант, на відміну від рішення ПМПК направити дитину до спеціального закладу. Як зауважила Романна: «Любчик – дуже цікава дитина. У нього є унікальні здібності». Чуючи її слова, бачиш перед собою обдаровану, насправді дуже незвичайну дитину. Але в цьому полягає сенс інклюзивної освіти. Кожний унікальний. Кожний є особливим. Освіта має бути доступною для всіх, включаючи тих, хто обдарований найрізноманітнішим хистом! Бажання батьків бачити, що з їхньою дитиною поводяться як з іншими, надзвичайно важливе для них. Цілком можливо, що батьки ретельніше розглядатимуть досвід свої дітей, а також можливості розширення цього досвіду, аби ще більше покращити життя дітей. Запитання «Якою людиною ви бачите свою дитину в майбутньому?» іноді може залишатися без відповіді. Попри це, проблема не стає менш важливою. Тому важливо час від часу запитувати Любчика, яким він бачить своє майбутнє.

Любчик рідко спілкувався з іншими дітьми. Можливо, заглиблення в свій власний світ було головною причиною, з якої деякі люди бачили в ньому «дитину з аутизмом». Однак, у Любчика були особливі друзі: Аничка, яку він знав ще з дитячого садочка, і Катруся. Ці дівчатка мали якості, які без Любчика були б менш розвиненими – готовність допомогти і відчуття відповідальності перед іншими людьми. Коли діти, які відвідували дитячий садок разом з Любчиком, бачили його незвичайну поведінку, вони розпитували виховательку про неї; внаслідок чого почали розуміти, в чому діти різняться, і що вони самі також є різними. Але, водночас, діти дізнавалися, що кожен повинен мати рівний доступ до всіх вигод школи. В сусідньому 3 класі вважалося за привілей допомагати маленькій Наталії (Наталія – дівчинка з церебральним паралічем). Вчителі використовували це як засіб мотивації, і діти відчували радість від того, що могли бути корисними.

Існує велика вірогідність, що, отримавши такий багатий досвід, ці діти захочуть використовувати його, коли стануть дорослими. Наскільки складніше це може виявитися для дорослих, яким бракує такого досвіду! На батьківських зборах в 1 класі, коли обговорювалася інклюзія Любчика, батьки погодилися підтримати її за умови, що в класі допомагатиме ще одна особа (для Любчика це була пані Маріанна). Батьки взяли на себе повне фінансування видатків на таких додаткових помічників учителів. Одна з мам навіть допомогла матері Наталі знайти роботу. Такі вчинки дають змогу багатьом з нас, дорослих українців, відчувати щось таке, чого ми були позбавлені, коли були молодими – можливість бачити і розуміти великі розбіжності між людьми, допомагати тим, хто потребує допомоги, і просто бути щасливими від того, що ми можемо допомогти. Таке відчуття може допомогти нам зрозуміти, що дітям з особливими потребами також необхідно мати свою справедливую частку цього! Однак, для досягнення цієї мети, нам потрібно зробити багато кроків вперед.

ЛЮБЧИК

27 квітня 2004 року, 11:00. Початок останнього уроку про *Дюймовочку*. Першокласники сидять у колі разом з пані Оксаною. Вони ставлять один одному запитання за сюжетом казки. Любчик і пані Галина знаходяться в центрі читання. Він сидить спиною до дітей, викладаючи перед собою геометричні фігури. Пані Оксана каже: «Діти, давайте зробимо наше коло ширше, аби залучити Любчика, гаразд?» Діти рухаються, і Любчик сідає в коло, але він продовжує сидіти спиною до решти дітей.

Учителька ставить таке запитання: «Як Дюймовочка називала крота?» Ганнуся каже: «Сліпий». «А чи ми так називаємо когось, хто не бачить?», – запитує вчителька. Діти кажуть: «Він не любив сонця». «Він казав, що птахи – дурні». «Він розраховував лише на своє багатство», – каже Оксана. «Можливо, він був не дуже розумний і відмовлявся визнавати й розуміти щось, бо не бачив їх. Однак, його не можна звинувачувати за те, що він бачить не дуже добре. Всі живі істоти відіграють свою роль, і кроти також відіграють важливу роль у природі». Тим часом пані Галина просить Любчика назвати імена дітей, які відповідають на запитання. Він розвертається, коли чує відповідь, і без помилок називає їхні імена.

«Зараз ми гратимемося по двоє. Хлопчики стануть ельфами, а дівчатка – Дюймовочками. Любчику, йди сюди, ти гратимеш зі мною», – каже Оксана. Любчик підходить до неї й обіймає її. Кожна пара має завдання виміряти різні предмети в дюймах («великими пальцями»). Учителі підготували спеціальні вимірювальні палички із сірників без голівок, а також дали кожній парі аркуші паперу. Діти розходяться по всій класній кімнаті. Оксана сідає з Любчиком на його улюбленому місці в центрі й гукає до Оленки. Вони починають вимірювати геометричні фігури, які Любчик виклав раніше. Вони розпочинають з чотирикутника. Пані Оксана кладе один сірник вздовж сторони чотирикутника, потім другий, потім Любчик кладе третій. «Оленка, запиши результат вимірювання. Запиши кількість дюймів». Вона пише «3». «Що ми вимірюватимемо далі, Любчику?» – запитує вчителька. Він показує на ручку. Тепер Оленка кладе сірники, а Любчик їх рахує, «О-о-дин, два, три, чотири», – і реєструє відповідь на папері. Вони вимірюють наступний предмет разом, по черзі кладучи сірники – один сірник кладе Оленка, другий – Любчик, потім знову Оленка, і потім – Любчик. Невдовзі час виконання завдання вичерпано, і діти записують результати на дошці. Вони збираються у коло для рухливої перерви. Вони імітують різних персонажів з *Дюймовочки*. Любчик спостерігає.

Наступне завдання кожній дитині – розфарбувати сцену з казки і розмістити свою малюнки в такому порядку, в якому події відбуваються в історії. Діти працюють у групах. Любчик обирає малюнок з тих, що пропонує пані Галина, помічник учительки, однак, він відмовляється приєднатися до групи. Від нього цього не вимагають. «Що це за пташка?» – запитує вона. Любчик розставляє свої руки і каже: «Ластівка». «Дуже добре», – каже Галина, і плескає його по плечу. Діти працюють над своїми малюнками. Коли розфарбовування закінчено, діти збираються разом і викладають сцени у відповідному порядку. «Любчику, іди сюди, нам не вистачає твого малюнка», – каже його подружка Аничка. Любчик віддає їй свою охайно розфарбовану ластівку, але продовжує залишатися біля Галини.

«Діти! Ви сьогодні дуже добре попрацювали. Давайте закінчимо наше завдання пісенькою. Візьмемо одне одного за руки і заспіваємо нашу улюблену пісеньку», – каже Оксана. Любчик тримає однією рукою руку Галини, а другою – руку Аничку. Діти весело співають. Любчик кладе свою голову на плече Галини. «Обід», – каже він, вказуючи на годинник.